

NAROD / JEDINSTVO / NAŠE JEDINSTVO – MEDIJSKI RAST SPLITA*

UDK: 070(497.583Split)“1884/1918“

94(497.583Split)“1884/1918“

Primljeno: 15. X. 2014.

Izvorni znanstveni rad

dr. sc. IVANKA KUIĆ

Sveučilišna knjižnica u Splitu

Ruđera Boškovića 31

21000 Split, HR

U radu je dan povijesno-komunikološki pogled na list ‘Narod’ (1884.-1894.), prve splitske novine na hrvatskom jeziku i na njegove kasnije nastavke ‘Jedinstvo’ (1894.-1905.) i ‘Naše jedinstvo’ (1905. - 1918.). Razmatraju se povijesni uvjeti osnivanja, funkcija i uloga u procesu javne komunikacije, političko-ideološki diskurs, jezične i nejezične kulturalne prakse. Iako ima tri imena, koji se metaforički referiraju na kompleks političkih odnosa u Narodnoj stranci i na širu političku situaciju u Dalmaciji, list ima jedinstvenu poveznicu – kontinuitet nastojanja i prilagodbe političko-ideološkog diskursa koji izražava stajališta određenih splitskih krugova i njihovo izravno ili neizravno nastojanje da medijski (novinama) provode političku moć. U isto vrijeme, na stranicama sva tri lista zamjećuju se ubrzane političke, socijalne i kulturne promjene Splita kao rezultat, s jedna strane, medijskog otvaranja, a, s druge, pritiska modernizacije. Na temelju teorije medija postavljena je teza, koja pretpostavlja znanstvenu potvrdu, da su tadašnje novine i društvene (socijalne i kulturne) promjene bile u odnosu međupovezanosti te da bi analiza objavljenih tekstova u sva tri lista ponudila bogatstvo razlika retoričkih oblika kojim se izražavala ideološka matrica Narodne stranke. Najveći je kulturni utjecaj ovih novina stvaranje čitateljske publike i prevodenje velikog dijela splitskog društva s oralnog na medijski prijem i konzumiranje informacija.

Ključne riječi: ‘Narod’ (1884.-1894.), ‘Jedinstvo’ (1894.-1905.), ‘Naše jedinstvo’ (1905.-1918.), ‘Split’ (1884.-1918.), Narodna stranka u Dalmaciji, Gajo F. Bulat (Supetar, 1836. - Beč, 1900.)

UVOD

Premda je prva tiskara u Splitu započela s radom još 1813. godine, povijest novina u Splitu počinje tek 1875., kad je tiskan *L'Avvenire*, prvi splitski list na talijanskom jeziku s podnaslovom *giornale politico, letterario, commerciale*. U usporedbi sa Zadrom i velikim europskim gradovima (primjerice A. G. Bell prijavio je 1875. patent za telefon) uočava se da Split znatno kasni u izgradnji institucija (novina kao medija) javne komunikacije, što ima uporište u povijesnim razlozima, dakle one komunikacije *koja se posreduje disperziranoj publici putem javnih izjava, tehničkih sredstava, indirektno i jednostavno*.¹ Danas, na žalost, osjećamo loše strane takvog povijesnog razvoja: budući da novine proizvode mnoštvo različitih i zabilježenih činjenica, podataka i poruka o svom vremenu, da komunikacijskom ponudom ostvaruju kontakt sa svojom publikom, suočeni smo s nedostatkom širokog repertoara informacija o životu i svakodnevnim praksama koje su mogle biti predmet medijske informacije iz razdoblja kad Split nije imao novine. Zbog nedostatka novinskih tekstova kao javnih oblika stvarnosti, tj. tekstova, misli i slika koje medijski konstruiraju željenu stvarnost i snažno utječu na nas, naša je konstrukcija promatrane stvarnosti zakinjuta za diferencirane i raznobojne medijske slike života u tom vremenu koje čine *leksik* njegove prakse. Stoga se *sociološka imaginacija* (pojam koji uvodi C. Wright Mills) čini kao mogućnost razumijevanja jednog svijeta koji se tek pomaljao, koji ni njegovim suvremenicima nije bio sasvim poznat.² Danas, kad naš put u informacijsko doba vodi kroz Silicijsku dolinu, pa se budućnost čini determinirana medijima, kako suvremeni svijet promatra Robert Darnton, o oblicima komunikacije ne treba raspravljati tako kao da raskidamo s prošlošću, jer je svako doba na svoj način trebalo informacije. Pitanje je samo kako se jedno društvo odnosi prema događaju i kako prenosi informaciju,³ što prema njegovu mišljenju vodi povijesti komunikacije.⁴ Zato je važno istraživati povijest novina, ne samo kao povijest uvjeta za razvoj medija i određenih zanimanja vezanih uz njih, njegovih posebnosti kao kulturnog objekta i pisane baštine, nego i kao povijest jednog oblika komunikacije, proizvodnje i distribucije komunikacijskih proizvoda, kao uvid u to kako su, uz brojne probleme i osporavanja, tekli medijski podržani procesi kulturne tranzicije prema suvremenom društvu.

Prve novine na hrvatskom jeziku počele su izlaziti 1880., i izlazile su sve do 1883. godine pod naslovom *Split*. Te tri godine sadržaji koji su se odnosili

na Split, a već su bili objavljeni u *Narodnom listu*, tiskani su iz propagandnih razloga kao zasebna publikacija s naslovom *Split*.⁵ O tim novinama ne znamo puno, one su registrirane više kao kulturna pojava. U međuvremenu se u Splitu pojavilo još nekoliko listova: godine 1883. počeo je izlaziti *Draškov raboš* (1883.-1887.), a iste godine i *Gazzetta di Spalato: giornale politico, commerciale* (1883.), dok je spomenuti *L'Avvenire* prestao izlaziti 1883. godine. Dvije godine nakon pobjede Narodne stranke na općinskim izborima u Splitu je počeo izlaziti novi list pod simboličnim naslovom *Narod*, što je najavljivao zastupanje ideološko-političkog programa u kojem je dovršenje kompleksnog procesa nacionalne integracije i konstrukcije naroda bio među najvažnijim zadacima. Pod tim naslovom izlazio je sve do polovice 1894., a poslije nastavlja život kao *Jedinstvo* (1894.-1905.) i *Naše jedinstvo* (1905.-1918.), sve do propasti Austro-Ugarske Monarhije. Prvi je broj izašao iz tiska 9. siječnja 1884., a posljednji, kao *Naše jedinstvo*, 30. lipnja 1918. godine. U ovom radu posebno ćemo se baviti *Narodom*, koji stoji na začetku i ustrojuje novi oblik društvene komunikacije u Splitu, povijesnim aspektima njegove pojave, političko-ideološkim diskursom, značenjem za razvoj javne komunikacije i utjecajem na proširenje polja kulturalnih praksi, te medijskom konstrukcijom stvarnosti,⁶ tj. *preobrazbom iskustva u spoznaju*.

'ARHEOLOGIJA' NARODA

Uvid u razloge i povijesne okolnosti pod kojima je donesena odluka da se u Splitu pokrene novi list, dan je posebno u člancima Benedikte Zelić-Bučan i Ive Perića⁷. U vezi s tim, ispričana je povijesna priča o tome kako je i zašto *Narod* počeo izlaziti te o odnosima i distribuciji moći unutar Narodne stranke. Taj je narativ oblikovan oko pojedinih njezinih čelnika, posebice Gaje F. Bulata, koji je od nekih svojih sudrugova imenovan kao glavni inicijator i krivac za donošenje takve, po njihovu mišljenju, politički vrlo dvojbene odluke, koja je u sebi nosila veliku opasnost od ponovnog raskola stranke. Naime, pojava je *Naroda* u tom trenutku značila opasnost za jedinstveni idejno-politički pravac usmjeravan iz jednog centra i distribuiran čitateljima i istomišljenicima putem *Narodnog lista* kao službenog organa Narodne stranke u Dalmaciji.

Ali, ako nekom listu pristupimo kao mnoštvu tekstova ili iskaza, koje možemo analizirati retorički ili ideološki, ne možemo zanemariti pitanje što su ti tekstovi značili onima koji su ih izgovarali, pisali, odobrivali, tj. koja

je bila namjera i svrha izdavanja lista, što u ono vrijeme nije bio nimalo lak zadatak, ni materijalno ni intelektualno, i kojim su se strategijama koristili u njihovoj proizvodnji i masovnoj distribuciji. Pođemo li od naslova lista, zaključujemo da im, barem javno, raskol u stranci nije bila namjera. Naslov novog lista sadržan je i u naslovu *Narodnog lista*, glavnog organa stranke, a to znači i da formalno djeluje na istom programu (vjerojatno se zbog toga odustalo od ranijeg naslova *Split*). To pokazuje i korespondencija između Gaje F. Bulate i Mihovila Pavlinovića.⁸ Međutim, već mogućnost, makar retorička, da se postave ta pitanje ne vodi nas samo prema kontekstu novih stranačkih preslagivanja između onih koji su do tada imali moć da upravljaju stranačkom politikom i onih koji teže provođenju tek zadobivene moći, nego i prema istraživanju važnosti i utjecaja *Naroda* u relacijama koje se uspostavljaju između medija i političkih, socijalnih i kulturnih odnosa. Jednako tako, intrigantno je i pitanje što je pojava *Naroda* u tom trenutku značila za Split (kao spoj ideja i gospodarske proizvodnje), posebno u kojoj je mjeri taj list i sam bio rezultat društvenih, socijalnih i gospodarskih promjena u Splitu. Ograničavajuća je okolnost za takva istraživanja nedostatak nekih pisanih svjedočanstava (zamolbi za pokretanje lista, redakcijske arhive, zabilježenih sjećanja suvremenika i sl.),⁹ ali i socioloških istraživanja. Stoga ćemo morati pribjeći teoriji kao onoj koja nam pokušava odgovoriti na pitanje kako da promatramo činjenice iz života, tj. koje ćemo aspekte promatrati, a koje izostaviti, pa stoga, kao što drži Fred Inglis - *Povijest ne može izbjeći teoretičnost...* Navedena pitanja zadiru u problem funkcije medija i odnosa medija i društva u cjelini (posebno odnosa medija, socijalnih promjena i politike), posebno u vezi s tezom iznesenom u navedena dva članka koja sugerira da je Gajo F. Bulat, u strahu pred opasnošću da na sljedećim izborima Narodna stranka izgubi teškom mukom stečene političke pozicije, odlučio pokrenuti novine kako bi nastavio s već započetom dekonstrukcijom moći Antonija Bajamontija te potvrdio svoj legitimitet i legitimitet splitskog ogranka stranke kao jedinog zastupnika političkih htijenja. Pitanje je može li se ta teza potvrditi i iz samih novina.

Odnos masovnih medija i društva neprijeporno je važno pitanje za teoriju i sociologiju medija, pa u kontekstu tog problema, strukturno-funkcionalistički gledano,¹⁰ odnos masovnih medija, tj. masovne (ili bolje javne) komunikacije i socijalnih promjena i masovnih medija i političkog podsustava društva imaju za onoga koji analizira njihovo prošlo ili sadašnje djelovanje, veliku važnost.

Iako su u tom području obavljena brojna, većinom empirijska, istraživanja, još nema jasne teorijske vizure o tom problemu. Međutim, mnogi se autori slažu da djelujući u nekom društvenom okruženju svaki medij uspostavlja s njim karakteristične odnose, koji mu daju specifičnu boju i kolorit pa se utjecaj medija podrazumijeva. U vezi s pitanjem odnosa medija i socijalnih promjena razvijeni su različiti teorijski pristupi, primjerice teorije o *refleksiji*, socijalnoj kontroli, *tehnoškom determinizmu*,¹¹ kao i za odnos medija i političkog sustava, tj. društvenog konteksta djelovanja.¹² U ovom ćemo radu pokušati identificirati tip odnosa između *Naroda*, politike i društva te tražiti odgovor na pitanja funkcije,¹³ tj. namjere *krojača programa*, a s druge strane, na pitanje doprinosa *Naroda* razvoju splitskog društva kroz kulturne i socijalne promjene. Na neki način *Narod* (iako ne i jedini), kao medij javne komunikacije, označava trenutak kad pismena kultura grada sve snažnije počinje potiskivati sekundarnu kulturu pismenosti njegova predgrađa, tj. kad proizvodnja informacije kao kapitalni odnos počinje izazivati ključne obrate i nove operacije.

Narod je pokrenut prema tadašnjem Zakonu o štampi, koji je bio rigorozan s obzirom na obvezu polaganja jamčevine i na cenzuru kao i na odgovornost glavnog urednika i nakladnika za tekstove neprihvatljiva sadržaja.¹⁴ Ali su, neovisno o tome, u Dalmaciji ipak pokretane nove novine, trpeći ponekad neprihvatljivu cenzuru.¹⁵

MEDIJSKA KULTURA I SIMBOLIČKA PROIZVODNJA U DALMACIJI

Kad se pojavio *Narod*, u Dalmaciji je već bila izgrađena intelektualna svijest i prihvaćena teorijska stajališta o važnosti i ulozi novina u društvu, o slobodi mišljenja i tiskane riječi, *kao jedne od zaštita protiv podmitljive i nasilničke vlade* u interesu naroda, zasade kojih je postavio John Stuart Mill u svojem eseju *O slobodi mišljenja i raspravljanja*. Dalmatinsko novinstvo (ovdje mislimo na hrvatsko) išlo je tim putem u borbi za jednaka prava hrvatskog naroda s talijanskim, prava na jezik i obrazovanje, na svoju kulturu i povijest.

Kao buduće dalmatinsko medijsko središte¹⁶ Split se, u teorijskom i organizacijskom smislu, počeo razvijati znatno ranije - početkom druge polovice 19. stoljeća. Još je 1859. Lovro Monti, koji je, vrativši se sa studija u Padovi tada živio u Splitu, izložio neka svoja razmišljanja o zadacima novina u Dalmaciji¹⁷,

u časopisu *Annuario Dalmatico* što ga je izdavao mladi Vid Morpurgo: *Među plodovima modernoga vremena novinstvo je jedan od najvažnijih i zacijelo onaj koji ga najbolje predstavlja. Danas, a kako se čini novinstvu je suđeno ne samo da bude zrcalo društvenog života, već i da najaktivnije i presudno sudjeluje u razvoju društvenih snaga*, piše Monti u tom članku, razumijevajući utjecaj novinskog medija na progresivne snage i razvoj društva. Iz Splita su bili i novinar i prvi urednik *Zore dalmatinske* Ante Kuzmanić, koji je svoju novinarsku karijeru gradio u Zadru, i Natko Nodilo, prvi urednik *Il Nazionalea* (od 1862. do 1867.). U programskom uvodniku prvoga broja *Il Nazionalea* Nodilo je objelodanio temeljne odrednice političkog programa Narodne stranke. U vezi s novopokrenutim listom napisao je: *Stoga ćemo braniti u ovom našem listu svaku slobodu, dokle se ne izrodi u slobostinu, dakle i slobodu bogoštovnu ili da drugčije rečemo, neupregnuto gospodstvo, koje pristoji svakomu nada svojom savjesti, bez nečužna umiešanja tuđeg, ... jedna mjera za svakoga, bit će uvijek naša zastava.*¹⁸ Sloboda, nacionalna i jezična prava, tolerancija, obrazovanje, širenje istine o povijesti, kulturi i identitetu hrvatskog naroda kao sažet izraz narodnih prava (u Nodilovu uvodniku kao *slavenska prava*), ukratko borba protiv sveprisutne *zaglušujuće* hegemonije (Antonio Gramsci), bili su ugrađeni u žurnalističke koncepte lista, čime je naglašena veza novina i ideologije. Intelektualna borba, simbolička tvorba i reprezentacija jednog drugog, tolerantnog svijeta, kao i modeli odnosa koje je *Narodni list* zastupao odnijeli su na kraju pobjedu. Stoga ocjenu da je *Narodni list*, kao medij javne komunikacije, imao odlučnu ulogu u širenju hrvatske nacionalne svijesti i propagandi narodnog preporoda možemo smatrati točnom, ali mu treba pridružiti i druge novine. Kao što je Carska povelja o državno-pravnom uređenju Monarhije od 20. listopada 1860. stvorila mogućnosti za izražavanje različitih sloboda, tako je i pobjeda Narodne stranke na općinskim izborima u Splitu 1882. promijenila političku i kulturnu klimu i dala zamah budućim promjenama.

Nakon uvida u intelektualnu misao o ciljevima dalmatinskog novinstva u drugoj polovici 19. st., možemo se zapitati je li Split, koji nakon 1882. postaje središtem političkih, kulturnih i gospodarskih kretanja u Dalmaciji, mogao to zaista postati bez novina, kao temeljnog posrednika javne komunikacije. Je li grad koji je izborio slobodu i pravo da gradi zajedništvo svih građana na principima jednakosti, posebice onih koji su bili u većini i koji su se identificirali s hrvatskom nacionalnom idejom,¹⁹ to mogao bez novina i je

li nova općinska uprava mogla preuzeti odgovornost za razvoj grada i tražiti potvrdu svog legitimiteta na budućim pokrajinskim i općinskim izborima, a da se pritom ne koristi medijskim strategijama? U potrazi za odgovorom na ta pitanja neizbježno se dotičemo funkcije *Naroda*. U vrijeme ograničenog ekonomskog interesa središta carstva prema Dalmaciji i Splitu i bez dovoljno kapitala koji bi pokrenuo gospodarski razvoj, bez mogućnosti nadzora nad upravnim i represivnim aparatom, novine kao medij javne komunikacije, na jeziku koji je mogla čitati (i razumjeti) većina stanovništva, bile su uvjet prelaska iz autarkičnog i ograničenog sustava javne komunikacije u otvoreni sustav liberalne demokracije. Novine su se, u skladu s liberalnom teorijom medija na izmaku 19. stoljeća²⁰, trebale postaviti između građana i vlade, kao *partner u diskusiji, a ne kao instrument utjecaja vlade, kao četvrta vlast*.

SPLIT U VRIJEME POBJEDE NA OPĆINSKIM IZBORIMA 1882.

Temeljni konflikt unutar splitskog društva, koji je obilježio završetak narodnog preporoda, bio je sve snažniji antagonizam između dviju nacionalnih ideologija. Na jednoj je strani bila hrvatska nacionalno-integracijska ideja, a na drugoj autonomistička, koja ubrzano prihvaća talijanski identitet,²¹ što se u iredentističkom dijelu kosilo s idejom autonomaštva.²² Općenito, Split je bio kulturno i gospodarski nerazvijena sredina, s tankim građanskim slojem. Unutar kompleksa odnosa koje je razmatrala hrvatska strana, najvažnije je bilo pitanje uvođenja hrvatskog jezika u javni život, što je bio uvjet i jamstvo promjene odnosa vlasti prema hrvatskome življu, te obrazovanje i kultura. Kako je nakon 1880. hrvatski jezik postupno uvođen u splitske gimnazije, nove generacije učenika bile su odgajane na hrvatskom jeziku i u hrvatskoj kulturi, što je bila najava budućih društvenih i kulturnih promjena. Pokretanje gospodarskoga razvoja bilo je znatno otežano stanjem gospodarstva, prometnih veza i nekim zakonskim ograničenjima te nedostatkom interesa središnjih vlasti za Dalmaciju.

Pismenog stanovništva bilo je malo: prema popisu iz 1880. godine oko 90 % splitskog stanovništva bilo je nepismeno. Hrvatska kulturna infrastruktura u Splitu bila je u drugoj polovici stoljeća tek u osnivanju.²³ Splitske su čitaonice do pobjede na općinskim izborima osim kulturne imale i važnu komunikacijsku ulogu: *Narodna slavjanska čitaonica* bila je građanska institucija kroz koji se nekadašnja literarna javnost transformirala u političku javnost koja teži usmjeravanju svih procesa nužnih za reprodukciju društva.²⁴ Za razliku od

Čitaonice, Napredak, osnovan 1873., bio je ekskluzivno mjesto simboličke tvorbe identiteta i konstrukcije zajednice te medij javne komunikacije kroz koji je novostasala građanska javnost, povezana sa splitskim težacima, proširenoj publici odašiljala poruke o nacionalnom, jezičnom i kulturnom jedinstvu svih Hrvata, što je posebno intenzivirano pred općinske izbore.²⁵ U prostorima *Napretka* zbivala se nacionalna i kulturna homogenizacija pripadnika elite i težačkog sloja. Do tada su splitski težaci, ti *građani-negrađani*, neintegrirani u grad, živjeli autentičnim patrijarhalnim životom, u neposrednom dodiru s gradom, duboko prožeti kulturom usmenosti i tradicijom, dok su u *Napretku* postali sudionici aktualnih zbivanja.

Split se gotovo od početka druge austrijske uprave nalazio u sporom procesu socijalne i društvene tranzicije, koji pri koncu stoljeća postaju izraziti, što se vidi u porastu stanovništva i promjeni strukture proizvodnje.²⁶ Split nije bio administrativno središte Dalmacije, ali je prema njemu gravitiralo stanovništvo prostranog zaleđa, od Vrlike, preko Sinja i Imotskoga, do Makarske te do Korčule i Pelješca. U svojim predgrađima Split je imao široki težački sloj koji se pretežito bavio poljoprivredom i bio u kolonatskim odnosima s veleposjednicima, mali postotak obrtnika i tanak sloj trgovaca, pomoraca i neproizvodnih profesija. Industrijske proizvodnje gotovo da i nije bilo, osim nekoliko obrtničkih radionica s većim brojem zaposlenih, cementne industrije, industrije kože, destilerije i još nekih manjih tvornica. Ipak se stvara sloj bogatijih građana hrvatske nacionalnosti koji se povezuju s obrazovanim građanima Splita i politički zajednički nastupaju stvarajući novi socijalni sloj, koji prema koncu stoljeća postaje građanski vrh Splita.²⁷ Oni se suprotstavljaju dijelu staroga splitskog građansko-aristokratskog sloja koji postupno nestaje i novom poduzetničkom građanskom sloju koji se okuplja oko autonomističkog pokreta i A. Bajamontija kao svog predstavnika. Pod utjecajem svjetskih kapitalističkih trendova novi splitski građanski sloj (sastavljen od autonomista i hrvatski orijentirane građanske klase) teži ne samo promjeni načina proizvodnje i dosadašnjih proizvodnih odnosa nego i uvođenju novih oblika poslovanja udruživanjem, kreditiranjem i davanjem zajmova te investiranjem. Bili su to nužni zahtjevi industrijalizacije. Ta orijentacije sve do konca stoljeća nije imala većega gospodarskog uspjeha. Osnivaju se nove gospodarske ustanove koje bi trebale olakšati poslovanje, poput *Prve pučke dalmatinske banke*. Realizira se ekonomski program Vida Morpurga i Gaje F. Bulata kontrolom rada društva

Associazione Dalmatica, Trgovinske komore i dr. Očekuje se da u Split dođe kapital i da se grad uključi u srednjoeuropske trgovačke odnose, a za to je, vidjelo se, bila potrebna intervencija države.

Vlada u Beču nije pokazivala zanimanje za razvoj i ulaganja u Dalmaciji. Promjenom politike i okretanjem njemačkih liberala prema Istoku – kao politika nazvana *Drang nach Osten* – koja je osnažena sve većim slabljenjem Turskoga Carstva i okupacijom Bosne i Hercegovine 1878., raste zanimanje za Dalmaciju, i u Beču se osnivaju gospodarska društva za pomoć Dalmaciji, ali to ni u kojem slučaju ne zadovoljava potrebe razvoja.

Drugu polovicu stoljeća obilježava i znatniji razvoj tiskarstva, u prvom redu kao industrijske djelatnosti u kojoj se zapošljava sve veći broj radnika i koja se tehnološki modernizira.²⁸ To razdoblje u razvoju tiskarstva i nakladništva u Splitu možemo nazvati i fazom promjena u percepciji tiskarstva, tiskara i nakladnika. Splitski tiskari i općenito tiskarstvo kao djelatnost bili su, kao i u drugim europskim državama, *agenti promjena*, kao što to radikalno, i u odnosu na sve vrste informacija, kao tehnološki determinizam zagovara Elisabeth Eisenstein. Ipak, utjecaj tiskarstva na društvena zbivanja ovdje nije bio revolucionaran kao u Zapadnoj Europi: ali zahvaljujući stalnim inovacijama u tom polju i obrtničkoj inicijativi, splitski su tiskari stvorili kapital, tehnološke i kadrovske uvjete da tiskarstvo može radikalno utjecati na promjenu strukture i načina društvene komunikacije, a između ostaloga i da može tiskati novine. Znatna utjecaj tiskara na politička zbivanja počinje aktivnim uključivanjem u ideološko-političke igre moći, na jednoj ili na drugoj strani, 60-ih godina 19. stoljeća.²⁹ Primjer su takvog angažmana *polemičke brošure* u začetku narodnog preporoda, kada je knjiga, u nedostatku slobodnih novina, bila medij javne komunikacije, a tiskari svrstani prema ideološkom *backgroundu*. Ipak je, zahvaljujući tiskarima, javno komuniciranje putem novina oslobodilo sudionike komunikacije repetitivne djelatnosti pred narodnim masama, kao što je to moralo biti na plesovima ili političkim druženjima u čitaonicama, a informacije u jednakom obliku bile su dostupne širokoj javnosti i jednostavne za dalje reproduciranje, tj. nisu podliježale zakonitostima usmene obrade. Gradska je elita i svojim *negrađanima* mogla objaviti stalne *adrese* kao zajednička mjesta na koje su svi bili pozvani. Ali, politički su uvjeti još početkom 20. st. bili takvi da je imati tiskaru i biti nakladnik svojih novina još uvijek jamčilo autonomnost političkih subjekata, no ne zadugo.

Međutim, držimo da je problem kasnog pokretanja novina imao i drugu dimenziju – sve su splitske intelektualne snage 60-ih i 70-ih godina bile usmjerene prema *Narodnom listu*. Osim toga, nije bilo dovoljno profesionalnih novinara, jer se novinarska djelatnost tek profesionalizirala, a redakcije teško popunjavale, koji bi vodili složen posao uređivanja novina i rješavanja svakodnevnih pitanja. O redakcijskoj strukturi *Naroda* nije nam ništa poznato. Ponešto o teškoćama proizvodnje novina znamo iz iskustva *Narodnog lista*. Prvi urednik bio je srednjoškolski profesor Natko Nodilo, a naslijedio ga je na tom poslu, od 1871. do 1918. Juraj Biankini, svećenik (pomagao mu je Dinko Politeo, kasnije urednik *Naroda*). Kako se naporno radilo da se pripremi svako izdanje, zapisao je Dinko Politeo u svojim sjećanjima. U redakciji *Narodnog lista* je tada radilo svega nekoliko osoba, a teškoće u poslu on opisuje ovako: *Biankini bio je urednik, ali ujedno i upravitelj lista, koli tiskare. Uz savjesno uređivanje lista, dvojaka je uglavnom bila njegova zadaća: da daje listu stalni hrvatski pravac i da materijalno podigne list.*³⁰ To je značilo stalno čitanje tekstova, korigiranje i ispravljanje, za što Politeo nije pokazivao sklonosti, borbu za donacije, o čemu je ovisilo izlaženje lista, vođenje tiskare i sl.

NEKE DVOJBE ČLANOVA NARODNE STRANKE OKO *NARODA*

Zbog pojave splitskoga *Naroda* došlo je do snažnog potresa u redovima Narodne stranke. Ta je stranka već doživjela dva politička raskola: *zemljački* rascjep 1873. i isključenje petorice zastupnika iz redova stranke te 1879., nakon izbora za Carevinsko vijeće i izdvajanje srpskih zastupnika iz kluba Narodne stranke, koja su narušila njezino jedinstvo i poremetila odnos sa srpskim zastupnicima, pa su njezini čelnici strepili od daljnjeg urušavanja ugleda i snage stranke. Odnose među čelnicima vrlo dobro reflektira objavljena korespondencija Mihovila Pavlinovića.³¹ Pitanju *Naroda* posvećeno je nekoliko pisama, iz čega se zaključuje koliko je to pitanje tada bilo značajno. Cijela ta ideja ocijenjena je kao mogućnost koja bi mogla prouzročiti novi razdor u stranci. Gajo F. Bulat je nakon odlaska Koste Vojnovića u Zagreb, na mjesto profesora Pravnog fakulteta, bio vođa splitskih narodnjaka. Njegova suradnja s Vidom Morpurgom, čije je ekonomske savjete i usmjeravanja prihvaćao, zasigurno je pridonosila njegovoj političkoj snazi.

U napadima na novi list svakako je najoštrij bio Juraj Biankini, koji nije podnosio Bulata i nije mu mogao oprostiti što je Dinka Politea, do tada urednika

Narodnog lista, odveo u Split. Vrlo ljut na Bulata Biankini je u pismu Pavlinoviću od 4. 1. 1884.³² napisao da će taj *opasni korak ... prije ili potla poroditi razdor u stranki*. Što se Bulata tiče, u jednom od sljedećih pisama Biankini piše da *Bulat hoće prvenstvo i pašaluk u občini Splitskoj*.³³ Jednako tako natuknuo je da list izlazi na nagovor namjesnika Stjepana Jovanovića, a možda i uz potporu vlade. U svom je pismo taj novi list nazvao *Rodoljub*, što govori o njegovoj neobaviještenosti o nazivu i datumu izlaženja novog lista. Biankini se bojavao za središnji položaj *Narodnog lista* i za svoj osobni utjecaj na politiku stranke, tj. na mogućnost da i dalje preko novina usmjerava stranačku politiku.³⁴ Bio je uvjeren da Splitskani ne rade pošteno i da im treba *stati na stopu*.³⁵

U osudi *Naroda* oštar je bio i don Frane Bulić. Ni on nije imao nikakvih saznanja o tome da se planira izdavanje novog lista u Splitu. U pismu Pavlinoviću osuđuje pojavu *Naroda*, ali i svih novih listova u Dalmaciji, s obrazloženjem da *nema u Dalmaciji pera za svu ovu nedonoščad, nema novca da ih se uzdrži, nema potrebe da izlaze, a više-manje nanijeti će nam sve kvara, razrovati će nas... Spljetu se hoće 'Narod' kanda nema Narodnog lista, da mu brani interese itd.* Današnjeg suvremenika začuđuje Bulićevo konzervativno mišljenje; u strahu od pluralističkih zasada brojnih novina i javnog propitivanja legitimnosti politike Narodne stranke on je protiv svih novina i časopisa. *Narodni list* bio je vođen u korist jedne politike, pa se Bulić bojavao da bi se novine mogle instrumentalizirati i u interesu pojedinaca: *Svatko hoće da paradira; prostih vojnika nema; svak hoće da bude na glavi, da zapovjeda, da paradira, da mu novine raznašaju svako djelo, kano veliko, krasno, divno.* Rekli su mu, piše Bulić dalje, da je taj list potreban za *mladu i još ne učvršćenu općinu, za borbu protiv neprijatelja*.³⁶

Čelnici Narodne stranke nisu imali jedinstven stav prema *Narodu*. Kažimir Ljubić uvjerava Pavlinovića da Bulat ne misli na raskol *jer da bez popa i fratara nebi mogli stvoriti već jednu stranku vladovinu*.³⁷ Ključni su bili odnosi između Bulata i Biankinija, Bulata i Pavlinovića. Odnosi ove dvojice posljednjih bili su korektni, ali su ih obilježavala neslaganja koja su proizlazila iz različitosti karakternih osobina i stila političkog rada. Bulat je pripadao liberalnom krilu Narodne stranke, a Pavlinović je bio katolički nastrojen (Zelić-Bučan, B.). U zaključku spomenutog rada Zelić-Bučan piše: *Pavlinović je u prvom redu postupao kao ideolog, vizionar i apostol hrvatstva... On je dakle u prvom redu preporoditelj. Bulat je naprotiv bio u prvom redu političar... on je bio dnevni,*

*realni političar i to vrlo dobar političar.*³⁸ Neki su drugi čelnici u svojim pismima Pavlinoviću branili Bulata kao pravog čovjeka da se suprotstavi *Bajamontiju* jer općina još nije *tvrdio hrvatska*.³⁹ Miho Klaić u jednom pismu Pavlinoviću, razlučen što ovaj naziva Bulata *imoralnim*, drži da je Bulat *jedini čovjek koji vrijedi u stranci* te da je uspjeh u Splitu isposlova *uz pogibelj života*.⁴⁰ I u pismima Biankiniju Klaić traži da *ne draži Splićane i ne pokidiva Bulata*. Općenito, on je bio za kompromis s Vladom i nakon priključenja klubu konzervativne desnice računao je na pomoć grofa Hohenwarta, tada predsjednika Vlade, u nekim političkim pitanjima i zaštitu od namjesnika Jovanovića.⁴¹

Sve te višemjesečne aktivnosti oko pokretanja lista događale su se potajno od Biankinija i Pavlinovića. U to je bio upućen Klaić, koji se, kako tvrdi Biankini, nije slagao s tom idejom, ali se poslije priklonio Bulatu.⁴² Nakon nekoliko mjeseci, nezadovoljan pravcem kojim je krenuo *Narod*, Mihovil Pavlinović se odlučio na javnu reakciju. U članku *Preokret u Dalmaciji IV*, objavljenom u *Narodnom listu* br. 26, žestoko se osvrnuo na *Narod* jer ne piše o hrvatskome pravu, činovnicima, uredima i uredovnim jezicima. Svrstao ga je u klub *nedrugova* zajedno s *Dalmatom*, *Srpskim listom* i *Steklišem*. Člankom *Pro domo*, objavljenim na stranicama *Naroda*, odgovoreno je Pavlinoviću u uljudnoj, ali odlučnoj formi s napomenom da je list bio osnovan s obzirom na splitske potrebe da se *ovdje širi hrvatska misao; za to da se bori protiv neprijateljem Splita i hrvatske misli u Splitu*. Znakovit je završetak, kojim autor potvrđuje da je teško odvojiti novine od ideologije: na Pavlinovićevu optužbu da *Narod* samo piše *crnim na bijelu: upri u hrvatsko pravo*, autor članka odgovara da bi se to moglo prigovoriti svakoj knjizi na svijetu pa i znamenitim Pavlinovićevim *Hrvatskim razgovorima*.⁴³ U nastavku autor empirijski dokazuje da su te teme u listu bile često zastupljene.⁴⁴ Uvid u prvo godište *Naroda* pokazuje da su tekstovi na prvoj stranici gotovo redovito bili posvećeni upravo tim temama: redovito su izvještavali o stavu zastupnika u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću o pitanju nametanja njemačkog jezika kao državnog, o problemu jezika u upravi, o problemu činovnika i jeziku komunikacije s narodom, o drugim pitanjima koja su bila uzrokom tadašnjega društvenog i socijalnog konflikta. Ipak su odnosi *Narodnog lista* i *Naroda* bili poremećeni: Biankini se žalio Pavlinoviću da je Bulat prekinuo sve odnose s *Narodnim listom*, da splitski prvaci nisu poslali u *Narodni list* ni jednu vijest, ni jednu brzojavku, ni jedan dopis. To stanje odnosa Biankini naziva *šizma*.⁴⁵

FUNKCIJA *NARODA* ILI 'DISCIPLINIRANJE UMA JAVNOSTI'⁴⁶

Za sustavnu teoriju medija vrlo je važno pitanje u kojoj je mjeri neki medij pridonosio stabilnosti društva kao sustava. Naime, funkcionalistički pristup pokušava utvrditi doprinos *pod sustava masovne komunikacije* funkcioniranju cijelog sustava, tj. društva. U tom smislu brojni su autori izradili kataloge mogućih funkcija medija, s time da pri određivanju funkcija svakako treba uzeti u obzir i društveni, odnosno politički sustav, jer mediji zadobivaju specifičan kolorit određenih socijalnih i političkih struktura u okruženju u kojem djeluju.⁴⁷ Treba odmah napomenuti da se, usprkos brojnim empirijskim istraživanjima, još uvijek premalo zna o vezi između masovnih komunikacija i društva te o zakonitostima učinaka medija koji bi taj problem teorijski obrazložili.⁴⁸ Kako je s *Narodom* tek započelo stvaranje *pod sustava masovne komunikacije* u Splitu,⁴⁹ prvotni učinci novina na čitatelje sasvim su nepoznati. U okviru problema doprinosa medija stabilnosti društva, otvara se i pitanje manipulacije, iako se neke od komponenata modela manipulacije koji se susreću u teoriji medija mogu uočiti i u ovom konkretnom slučaju.⁵⁰ S obzirom na to, nužno je funkciju *Naroda* promatrati šire od onoga što je naznačeno u povijesnim dokumentima. Analizom objavljenih tekstova držimo da je moguće stvoriti predodžbu o kompleksnom političko-ideološkom sklopu splitskog ogranka Narodne stranke, htijenjima i postignućima, koja nadilazi uobičajenu pojmovnu klasifikaciju.

Što osnivači/vlasnici žele postići nekim listom obično se može vidjeti iz uvodnika. U prvom broju *Naroda* objavljen je uvodnik pod naslovom *Našim štiocim*, tiskan na hrvatskom i talijanskom jeziku. Ključni su riječi u tom tekstu sloboda, interes, pridruživanje i poduzeće te kritika Vlade, koje označavaju tri glavna područja djelovanja: djelovanje na programu Narodne stranke uz napomenu da bi se *na osobit način zagovaralo mjestne naše interese*; zagovaranjem interesa ostalih dalmatinskih općina nastojat će se da se postojeća bogatstva *raztvore pridruživanjem, poduzećem i živosti*, pa je *Narod* trebao djelovati kao *mainstream* novina koja će širiti svoj utjecaj izvan Splita prema slavenskom jugu, mijenjati percepciju Splita i Dalmacije i nastojati *da u vanjskom svijetu izbrišemo mnogu predsudu glede nas*;⁵¹ kao treće područje navodi se politički realan kurs prema Vladi, tj. zauzimanje za neovisan i kritičan stav koji će biti umjeren, dostojanstven, uljudan kako bi se postigli određeni politički i

ekonomski učinci: *Na taj način mi ćemo ne samo učiniti uslugu narodnoj stvari i slobodi, čiji ćemo zagovaratelji uvijek biti, - dakako do one granice, gdje se ona izmeće u razuzdanost - već učinit ćemo uslugu i državi, blagostanju koje svima nam je sudjelovati.*⁵² Tekst je ulijevao nadu u tranzicijske procese koji su nudili poboljšanje gospodarske situacije i širio obzore očekivanja, ali se ne spominje socijalna tranzicija ni poboljšanje položaja najnižih slojeva.

Međutim, analizirajući *Narod* iz njega samog, možemo uočiti dva najvažnija razloga zbog kojih je Bulat kao realni političar inzistirao na izdavanju novog lista, a koja se mogu podvesti pod politiku *interesa*: prije svega strah od Bajamontijeva povratka,⁵³ tj. strah da se Splitu ne dogodi ono što se dogodilo Zadru 1876.⁵⁴ – da se završna faza preporodne borbe zaustavi i na sljedećim izborima stagnira ili doživi poraz. Naime, na splitskom su području nakon 1882. ostale još uvijek brojne zajednice autonomaški orijentiranoga građanstva, koje su pružale snažan otpor političkoj stvarnosti pokrajine. Svjestan toga, Bulat se odlučio na pokretanje lista da osnaži narodnjačku političko-ideološku svijest i dade vjeru u daljnji napredak ne samo nacionalno-integracijske ideje nego i u gospodarski napredak i položaj Splita u Monarhiji.⁵⁵ U tom smislu, sagledavajući cjelinu opasnosti ne samo za Split nego i za Dalmaciju, Bulat je pisao Klaiću izražavajući strah da bi narodnjaci u budućnosti mogli postati manjina: *Manjina. To znači da bismo izgubili sve što smo dobili u 23. godine borbe; da naše općine bi postale ala merci naših protivnika; da naše škole, opet bi postale talijanske; da bismo izgubili najvažnije općine u malo vremena.* U nastavku Bulat piše da ga ne plaši aktualna opasnost od germanizacije *dok su nam općine i škole hrvatske. Stoga najviše vrijedi da imademo općine i Zemaljski odbor u narodnom smislu, što ne bismo imali kad bi postali manjina.*⁵⁶ I u pismu biskupu J. J. Strossmayeru, tužeći se na Pavlinovićev članak *Preokret u Dalmaciji*, objavljen u nekoliko nastavaka u *Narodnom listu*, izražava isti strah od gubljenja teško stečenih pozicija, premda je već na izborima za Dalmatinski sabor 1883. Bajamonti doživio težak poraz.⁵⁷ Stoga je trebalo krenuti u odlučnu akciju, koja je značila instrumentalizaciju medija⁵⁸ u političko-ideološke svrhe.

Kada se analizira prvo godište *Naroda*, može se zamijetiti da je uvodnik svakoga broja bio posvećen pitanjima unutarnje politike – odjecima saborskih rasprava o jeziku, raspravama o školskim čitankama, o nacionalnim odnosima, političkim obračunima s protivnicima po načelu *mi i oni*, govorima splitskih zastupnika u Saboru i Carevinskom vijeću, kritici prethodne uprave gradom

i sl. Stoga se rečenica *na osobit način zagovarati mjestne naše interese* dobrim dijelom odnosi na još uvijek *neutvrđenu* pobjedu splitskih narodnjaka. Kao političar, Bulat je bio svjestan da se obrana Splita od moguće opasnosti ne može voditi iz Zadra. U takvoj situaciji, *Narod* je u prvom redu imao zadatak da nizom komentara o ključnim političkim i gospodarskim pitanjima uvjerava i umiruje narodnjačko glasačko tijelo, s jedne strane, a s druge, da simbolički reprezentira društvo u kojem su neke povijesne i identitetske dvojbe riješene, a politički stavovi jasni i odlučni. Međutim, bilo je to više od toga: *Narod* je na svojim stranicama uveo proceduru prihvaćanja ideološkog mišljenja elite u cilju proizvodnje pristanka i snagom argumenata odredio svoje mjesto u ideološkom diskursu.

Kao primjer može poslužiti nekoliko tekstova napisanih kad su *Narod*, *Narodni list* i *Katolička Dalmacija* bili prozvani u jednom manje relevantnom članku objavljenom u *Narodnim novinama* zbog oporbenjaštva, oportunitizma i u tom smislu ugledanja na Narodnu stranku u Banovini.⁵⁹ U odgovoru su objavljeni oštri apologetski tekstovi, koji povijesno objašnjavaju i opravdavaju politiku dalmatinske Narodne stranke, a time i splitske grupe. U člancima se potvrđuje politička dosljednost i kontinuitet u zastupanju hrvatskoga državnog prava i politike postupnog rješavanja tog prava kroz strategiju prilagođavanja i postavljanja realnih ciljeva.⁶⁰ Po ocjeni izdavača lista takvi integrativni kritički tekstovi bili su nužni za očuvanje stabilnosti splitskoga društva. Na temelju uvida možemo zaključiti da su homogenizacija i mobilizacija velikog broja pojedinaca protiv određenih neželjenih utjecaja izvan kruga narodnjaka uz pomoć integrativnih novinskih sadržaja, ideološko usmjeravanje, definiranje i artikulacija vrijednosti i normi prihvatljivih većinskoj društvenoj skupini, suzbijanje društvenih konflikata i stabiliziranje sustava te informiranje bile temeljna funkcija *Naroda*, koja je ostvarivana različitim medijskim strategijama.⁶¹

Kad se dio zastupnika predvođenih Biankinijem godine 1892. odvojio od narodne stranke, *Narod* izdaje proglas i program *Narodnoga hrvatskog kluba*, u kojem hrvatsko državno pravo i sjedinjenje ostaju stožerni stupovi njihove politike.⁶² Na stranicama lista mogu se pratiti daljnja sukobljavanja tekstovima između *Narodnog lista* i *Katoličke Dalmacije*.

U cilju stabilizacije splitskog društva,⁶³ premda splitsko društvo tog vremena nije bilo toliko kompleksno ni konfliktno poput suvremenih društava, orijentacija političke elite na novine ima karakter samoorganizirajuće

aktivnosti, koja je spontano organizirala elemente društva s ciljem samoodržanja i samostvaranja (novih obrazaca odnosa), komunikacije, a kao simbolička djelatnost i reprezentacije stvarnosti u kojoj je pitanje identiteta hrvatskoga naroda sasvim jasno. Poznato je iz povijesti da politički i društveni procesi nisu reverzibilni, niti teku simetrično, a pravac im određuju vodeće skupine ili elite. U tranzicijskom društvu kakvo je bilo splitsko (od feudalnog prema kapitalističkom načinu proizvodnje, od svrgavanja jedne hegemonijske kulture (talijanske) do uvođenja novih obrazaca kulture) *Narod* je jednosmjerno distribuirao sadržaje (ideoloških) poruka od političkih struktura društva prema pojedincima. Te su poruke metaforički nazvane *mjestni interesi*. Politika *interesa* u tom je kontekstu prije svega značila da je pojedince i široku masu, kojih je elita bila svjesna jer ih je upoznala u čitaonicama, trebalo politički pridobiti, educirati za novo društvo, podići obrazovnu i kulturnu razinu te nacionalni i tehnički identitet i subjektivitet u cilju napretka, kako bi se osigurao pravac promjena u željenom smjeru. Na taj se način splitska politička elita pokušala nametnuti kao vodeća intelektualna elita ne samo u Splitu nego i u Dalmaciji pa je sve do početka 90-ih godina, izdvajanja kluba *šestorice* i osnivanja Stranke prava u Dalmaciji 1895., u splitskoj javnosti postavljala pitanja i davala odgovore. Kao instrument javne komunikacije *Narod* je imao zadatak da uspostavi komunikacijski ciklus između struktura splitskog društva i onih koje sociologija naziva *akterima* i tako pokrene preobrazbu društva. Proces postupne preobrazbe društva jasno se može pratiti ako se analiziraju područja koja posredstvom novina ulaze u žarište interesa javnost: uz lokalni i regionalni politički diskurs koji premrežava novinske stranice, postupno se širi i na informiranje i propitivanje položaja drugih država u Monarhiji, snažnije su prisutna kulturna događanja, pitanja obrazovanja, posebice žena i materijalnog položaja učitelja, pokrajinski gospodarski problemi: željezničko pitanje, vinska klauzula, brodarstvo i sl. Struktura lista prilagođena je potrebama tadašnje dijalektike života: uz uvodnik i politički komentar nalazimo i sljedeće rubrike: *Pokrajinski viestnik*, *Split*, *Gradske viesti*, *Brzozavke*, *Podlistak*, te oglase i reklame. Gradske su vijesti u početku vrlo sužene – mnoga područja svakodnevnog života, poput socijalnih problema, rijetko su nalazila prolaz u javnost, ali s vremenom uviđamo promjenu i razmjenu. Kulturna i stručna društva i društveni događaji – plesovi, igrokazi, koncerti, a od 1893. i kazališne predstave, zastupljeni su relativno u velikim brojem članaka i

predstavljaju gradski diskurs. Književni prikazi i književna politika Matice hrvatske i Društva sv. Jeronima upotpunjavaju slike prodora kulture u javnost.

List je svakako pridonosio moći Gaje Bulata (moć u osobi, što je samo jedan od *razreda* moći koji mediji posreduju), ali i drugih istaknutih splitskih narodnjaka. Pred izbore za Carevinsko vijeće, Sabor ili Općinsko vijeće *Narod* redovito prenosi govore narodnjačkih zastupnika, pa ideološki tekstovi kao procedura mišljenja ustrojuju tehnologiju moći. Kako zadugo na drugoj strani nije imao sugovornika, *Narod* više od jednog desetljeća promovira ideološki obrazac i politiku interesa kao ideologiju i vrijednosti vodeće političke grupacije. Ne sporimo da bi analiza objavljenih tekstova, kao mreže razmjene unutar obuhvaćenog socijalnog prostora, u kasnijoj fazi pokazala idejno i retoričko bogatstvo, ali im ovdje pristupamo kao performativnim iskazima, čije značenje tražimo u kontekstu s drugim tekstovima.

Drugi je važan razlog gospodarska preobrazba Splita. Narodna stranke bila je predstavnik interesa hrvatske buržoazije i veleposjednika u Dalmaciji. U nastojanju da stvori uvjete za gospodarski razvoj Splita i za preuzimanje vodeće uloge u raznim pravcima privrednog sustava, odlučila se za politiku nagodbenjaštva.⁶⁴ Iako se Bulat zajedno sa svojim istomišljenicima na stranicama *Naroda* prividno zalagao za neovisnost o državnom političkom sustavu i Vladi, stvarno se nastavilo s politikom kompromisa s Vladom u Beču u odnosu na formalne stavove Narodne stranke.⁶⁵ *Narod* je dosta prostora posvećivao vinskoj klauzuli. To je bila bolna točka gospodarskoga razvoja Dalmacije, zbog koje je izravno bilo ugroženo vinogradarstvo. Željeznički spoj sa zaleđem bilo je također često postavljano pitanje, uz navođenje Vladinih obećanja. Očekivana Vladina pomoć je izostala. Svjesni situacije u Dalmaciji određeni gospodarski krugovi u Beču na prijelazu stoljeća osnivaju društvo za gospodarsku pomoć Dalmaciji. U časopisu Društva *Dalmacija*,⁶⁶ koje je na načelu samoorganizacije pokušalo stvoriti gospodarsku platformu za pomoć Dalmaciji, Eugen Vusio piše seriju tekstova pod naslovom *Pravo podignuće Dalmacije* kako bi objasnio namjeru Društva da stvori glavnicu za promicanje poljodjelstva, obrta, trgovine i plovidbe ne očekujući pomoć Vlade.

Četvrta strana *Naroda* bila je oglasna. Oglasi i reklame bili su nužni za pokriće troškova izdavanja novina, iako ne i dovoljni. Spominje se da ga je financirala nova splitska uprava. S aspekta gospodarstva, s obzirom na to da u Splitu nije bilo drugih novina s tako brojnom publikom, jedina mogućnost

da se pristupi masovnim potrošačima i da se razvije potražnja i upotreba bio je *Narod*. Reklamiranje gospodarskih subjekata reprezentiralo je Split kao gospodarski *otvoren* grad. *Narod* oglašava tvornicu cementa *Cement Portland*, tvornice namještaja, trgovine namještaja, tekstila, šešira, obuće iz Beča, Zagreba i Trsta, koje u Splitu imaju svoja skladišta za Dalmaciju; reklamiraju se strojevi za poljodjelstvo, osiguravajuća društva, brodarske kompanije, lijekovi i različiti kozmetički preparati za uljepšavanje žena – što pokazuje rast zanimanja za raznovrsnu modernu i stranu robu te za poboljšanje kvalitete života i dr. Reklamnim oglasima na stranicama *Naroda*, građanima Splita nuđen je obrazac potrošnje koji ih je vezivao za granice Carstva.

Ulaskom u klub konzervativnog političara Hohenwartha nadali su se isposlovati neke ustupke *u svakom pitanju posebnoga interesa, a osobito onom o jeziku*.⁶⁷ Bajamontijev pad bio je dobar primjer za ono što se može dogoditi ako se suprotstavlja Vladi ili provociraju incidentne situacije.⁶⁸ Na koncu prve godine izlaženja *Narod* u članku *Na koncu godine* rekapitulira svoja postignuća na kulturnom i gospodarskom planu (ističe ribarstvo, luke i željezničko pitanje) i potvrđuje da i dalje slijedi postavljeni gospodarski i kulturni program.

SOCIJALNE I KULTURNE PROMJENE – UČINCI *NARODA*

Splitsko društvo evidentno je u drugoj polovici stoljeća išlo u, doduše sporom, pravcu modernizacije. To pokazuju procesi urbanizacije, demografske promjene, obrazovanje, osnivanje institucija kulture, medijski rast te općenito razvoj javne sfere koja pokazuje postupno bujanje života objedinjeno diskursom o gradu i ustrojene (jezične i izvanjezične) procedure, a ideologija je bila jedna od njih. Mnogi teoretičari medija daju veliku ulogu medijima i procesima komunikacije u društvenom razvoju.⁶⁹ Teorija medija razvila je nekoliko mogućih pristupa istraživanju odnosa medija i društvenih promjena. Prema izrađenoj klasifikaciji odnosa kulture (koja je izjednačena s masovnom komunikacijom) i socijalnih struktura (socijalne promjene),⁷⁰ zaključujemo na temelju uvida u novinske tekstove i poznavanja kulture i socijalnih odnosa da su u vrijeme izlaženja *Naroda* kultura i socijalne strukture bili u odnosu međuovisnosti, tj. u stanju kad masovni mediji utječu na socijalne promjene i kad socijalne strukture utječu na medije. *Narod* je svakako utjecao na promjenu načina društvenog komuniciranja u Splitu, ali su se usporedo s tim događale i druge promjene. Hipotezu o međuovisnosti *Naroda* i socijalnih i

kulturnih promjena, tj. njegov utjecaj na te promjene, moguće je potvrditi tek metodološki odgovarajućom povijesno-sociološkom analizom. Sigurno je međutim da list kao obavijesni sustav informirao čitatelje o promjenama i on stoga ima velikih zasluga za širenje političkih, kulturnih i društvenih obavijesti.

Ipak, najvažniji je proizvod *Naroda* bio čitateljska publika.⁷¹ Svoju čitateljsku publiku suvremeni tiskani mediji *prodaju* oglašivačima kao svoj proizvod. Takvo što teško se može reći za *Narod* jer je stvaranje čitateljske publike u Splitu bilo u početnoj fazi. Proširenje čitateljske publike započelo je u Splitu ranije – donošenjem zakona o obveznom osnovnom školovanju, pohrvaćenjem srednjih škola, a posebno naporima Matice dalmatinske, Matice hrvatske i Društva sv. Jeronima da distribuiraju knjige u svaki kutak Dalmacije. Svakako ne treba zanemariti ni ulogu splitskih tiskara u tom procesu. Do danas nisu pronađeni podaci o broju tiskanih primjeraka *Naroda*, međutim jedne novine obično čita više čitatelja. Potrošnja medija zasigurno je utjecala na urbani život stanovnika predgrađa, na njihov osjećaj pripadnosti gradskoj zajednici, povećala motivaciju za opismenjivanjem kako bi se na taj način povećala njihova socijalna participacija u svijetu koji oni internaliziraju. *Narod* je, uz redovito obrazovanje školske djece i aktivnosti oko opismenjavanja odraslih, utjecao na promjenu odnosa prema novinskom mediju, tiskanoj informaciji i na formativni način prijenosa tradicije, a u skladu s tim i na prevođenje čitateljske publike iz pretežito oralne kulture komuniciranja u kulturu pisane komunikacije. U tome vidimo njegov ključni doprinos kulturnim i socijalnim promjenama.⁷²

Danas je teško izraditi kartu potrošnje *Naroda* (čitanosti i usvajanja pravila njegovih jezičnih procedura). Apstraktno razmatrajući taj problem, možemo reći da je list zbog postojanja rezistentnih enklava nepismenih dugo čitan grupno po tijesnim ulicama Varoša, Dobroga i Lučca, napučenih stanovništvom sekundarne usmenosti. U svakom slučaju, time su bili osigurani enkulturacijski procesi, usvajanje jezika, sustava vrijednosti i normi te prenošenje obrazaca ponašanja. Ključni pojam teorije usmenosti je zapamćivanje, što utječe na način pohrane i transformaciju podataka. Tiskana informacija i njezin kontekst mijenjaju tipično usmene procedure pohrane i transformacije informacija i utječu na vizualno predočavanje grada kao jedinstvenog pojma. U tom smislu, *Narod* je bitno utjecao na kulturnu tranziciju splitskih predgrađa, tj. na buduće stvaranje grada-zajednice.

Da su u redakciji imali osviještenu dimenziju *implicitnog* čitatelja, kao nužnog uvjeta da tekst u interakciji osvijesti stvarnog čitatelja, pokazuju i isprike zbog nedostatka prostora za tiskanje gradskih ili pokrajinskih obavijesti, kao i jezična politika (tekstovi na talijanskom jeziku objavljeni su sve do 1889., iako u smanjenom obujmu). To je slika pismenog, racionalnog čitatelja, naviklog na novinske obavijesti jer njegovi interesi nadilaze granice grada. Prikazi knjiga, oglašavanje knjižarske ponude Vida Morpurga i Antonija Zannonija, godišnjih izdanja Matice hrvatske i dr. popularizirali su književnost i čitanje i odgovarali kulturnim potrebama takvog čitatelja.

Kao jedan od pokazatelja kulturne transformacije je i promjena funkcija splitskih čitaonica: čitaonice su, u nedostatku drugih učinkovitih medija, 70-ih i 80-ih godina bile medij javne komunikacije, doduše prostorno ograničene, gdje su se uobličavale jezične i izvanjezične prakse koje su potom postajale dio svakodnevnog života. Pojavom *Naroda* one su izgubile tu funkciju. Ta je zamjena imala snažan kulturni i socijalni učinak – integrativnu funkciju čitaonica, posebno *Napretka*, sada je preuzeo *Narod*, koji se koristio drukčijom tehnologijom oblikovanja informacija, omogućujući širi prostorni obuhvat i vremensku dimenziju koja nije bila svedena samo na sadašnjost. Novi se medij nije više obraćao samo kolektivnom slušatelju koji je pripadao određenoj, mahom nižoj, socijalnoj skupini, nego pojedincu, osviještenom da na temelju informacija iz novina sam donosi odluke.

Nakon pobjede na općinskim izborima trebalo je promijeniti strategiju i u skladu s time izabrati drugi, prikladniji medij za novo vrijeme – primjereniji prostorno široj distribuciji informacija, koja će lakše doprijeti do *neukih i nametljivih autsajdera* i učinkovitijem načinu konstruiranja stvarnosti Splita. *Napredak* se nakon burne povijesti konačno mogao posvetiti svoj temeljnoj zadaći – obrazovanju puka. *Narod* je sustavno nastavio raditi na potiskivanju hegemonijske talijanske kulture i talijanskog jezika, pa nakon 1890. gotovo ne objavljuje talijanske tekstove.

Gradske rubrika postupno sve više izvještava o kulturnim događajima: koncertima, predavanjima u čitaonicama, kazališnim predstavama, izdavačkom programu Matice hrvatske i Društva sv. Jeronima, knjižnoj ponudi splitskih knjižara i tiskara, o radu čitaonica, godišnjim plesovima, meteorološkim opažanjima, ispitima zrelosti, imenovanjima, opširno izvještava o gradskim svečanostima, odlascima i dolascima uglednika – o svemu što je pokazivalo

život gradske sredine. U rubrici *Podlistak* objavljeni su romani u nastavcima, pjesme i prikazi, znanstveno-popularni članci – sve ono što je pružalo zabavu prosječno obrazovanom čitatelju. Spektakularizacija svakodnevnog života gotovo se ne zamjećuje, ali probijaju pojedinačni tekstovi o neobičnim čudima, osobnim tragedijama, ubojstvima, krađama, suđenjima i sl.

Početak 1894. dogodio su se značajne promjene u redakciji i izdavanju lista. Osnovano je *zamašno književno poduzeće* namijenjeno duševnim probitcima Splita i čitave zemlje, pa Split, koji svakim danom dobiva sve veće značenje kao stjecište komunikacija, postaje *najzgodnije mjesto za izdavanje narodnog hrvatskog glasila*. Osigurano je pristizanje brzojavnih vijesti iz cijele Hrvatske i inozemstva, dopisnička mreža, novi dizajn lista, redovito izdavanje i otprema u druga mjesta. Uprava lista, koja će biti izdvojena iz tiskare Zannoni, vodit će računa da se ubuduće izbjegnu tužbe i problemi. U političkom pogledu list slijedi pravac Narodne hrvatske stranke.⁷³

JEDINSTVO / NAŠE JEDINSTVO (1894. - 1918.)

Polovicom 1894. *Narod* mijenja naziv u *Jedinstvo*. Prvi broj *Jedinstva* izašao je 14. srpnja 1894. godine. List je izlazio dva puta tjedno, utorkom i petkom poslijepodne. Glavni urednik do broja 45 godine 1895. bio je Nedjeljko Radičić, a zatim Ivan Velat,⁷⁴ od br. 46 do br. 76, 1895. godine. Nakon toga preuzima ga Antun Stražičić.⁷⁵ Prestanak izlazenja *Naroda* najavljen je u redakcijskom uvodniku objavljenom u br. 50 od 26. lipnja 1918. godine. *Jedinstvo* u uvodnom članku prvoga broja, *Naš list*, najavljuje da će biti *nezavisni organ hrvatske stranke u Dalmaciji*, u pogledu političkih stavova o pitanju sjedinjenja, o hrvatskom državnom pravu, uvođenju jezika u javni život, u pogledu rješavanja ekonomskih problema, ističe se dalje u uvodniku, *Jedinstvo* se smatra isto tako radikalnim kao i njegovi protivnici, ali razlika je u tonu i formi njegova istupanja. Iz uvodnika saznajemo i otkud ime *Jedinstvo*: ono dolazi od toga što je list u to vrijeme kad se osjećao razdor u stranci *postavio sebi čednu, ali plemeniti zadaću ujedinjenja rada svijuh otačebenika, koji teže k istoj stvari*. Pitanje sjedinjenja, tj. stvaranja integralne hrvatske države, davno skinuto sa saborskog dnevnog reda, ostaje trajnom hrvatskom političkom vizijom Narodne stranke.

Godine 1896. klub Hrvatske narodne stranke proglasio ga je organom stranke, pa je list od br. 9 dobio podnaslov: *glasilo Hrvatske narodne stranke*.

Kakav je bio odnos Antuna Stražičića, glavnoga urednika, i Narodne stranke tih godina možemo saznati iz članka *Iz uspomena: O Jedinstvu*.

Godine 1897., 27. veljače, dr. Gajo F. Bulat pozvao je odbor *Jedinstva* da raspravi mogućnost gašenja lista zbog dugova. List se do tada izdržavao iz fondova stranke, a tek manjim dijelom pretplatom. Ipak, prevagnulo je mišljenje da treba podmiriti nastale dugove i nastaviti s izdavanjem jer će se, prema Bulatovu mišljenju, njegovo ukinuće smatrati slabošću stranke. Stražičić je pokušavao otkupiti list, no tada je pobijedila ideja da stranke i dalje ima svoj list.⁷⁶

Jedinstvo je i dalje slijedilo kurs Narodne stranke i bilo uzdanicom splitskih narodnjaka. Međutim, koncem 19. st. politička situacija nije bila ista kao 80-ih godina. Na političkoj sceni javlja se 1898. godine Čista stranke prava, koju vodi svećenik Ivo Prodan, a zastupa je *Katolička Dalmacija*, a od 1895. nova hrvatska politička grupacija, Stranka prava, kojoj je pristupio Biankinijev Hrvatski klub, i *Narodni list* postaje organ te nove stranke. Te su se stranke razlikovale u isticanju određenih problema, posebice u vezi s pitanjem sjedinjenja i odnosa prema Srbima. Javna sfera ispunjena je različitim ideološkim praksama, pa se polemike između triju političkih struja žestoko prelamaju na stranicama listova. Dalmatinsko novinstvo duboko je postalo prožeto političko-ideološkim diskursom i međusobno se oštro sukobljavalo, što je naglasilo instrumentalizaciju pojedinih listova u određene uske političko-ideološke svrhe. U uzavreloj političkoj situaciji, u pokušaju da se pronađe rješenje za stanje iz kojega se teško naslućivao izlaz, godine 1905. dolazi do *fuzije* Narodne stranke i Stranke prava, kao izraz stvaranja jedinstvenog bloka otpora u borbi za interes Hrvatske, u čemu je Ante Trumbić imao odlučnu ulogu. Stvoren je *Klub Hrvatske stranke*, *Jedinstvo* više nije službeni organ. Potpisan je dogovor o slozi (nenapadanju) između *Narodnog lista*, *Jedinstva* i *Crvene Hrvatske* pa su oko njega ostali okupljeni stari narodnjački prvaci i pravaši. Kako je *Narodni list* ostao službeni organ stranke, *Jedinstvo* postaje nezavisno glasilo, pa od broja 34, 1905., ima podnaslov: *za narodnu misao i interese*. To je u prvo vrijeme utjecalo na njegovo pisanje u smislu slabljenja radikalnog odnosa prema drugim stranačkim opcijama.

Od trenutka kad je preuzeo *Jedinstvo*, Stražičić je često bio u situaciji da brani stranački program i pri tome nije birao sredstva. To je bio njegov novinarski stil. Očito je, međutim, da nije bio zadovoljan u *Jedinstvu*. Bilo je to teško vrijeme za novinare i novine u materijalnom i profesionalnom

pogledu. List je i dalje bio u financijskoj krizi pa je Stražičić potražio posao urednika u drugim novinama. Godine 1903. potpisao je ugovor s *Crvenom Hrvatskom*, koja je bila list dubrovačkih pravaša i narodnjaka. Iz jednog pisma saznajemo da je dovođenje Antuna Stražičića u Dubrovnik trebalo poslužiti lukavo zamišljenom postupnom prevođenju tog lista u narodnjačko glasilo. Stražičić je potpisao ugovor da će prihvatiti i slijediti program *Crvene* te da *nakon što je od Srba postao Hrvat neće od narodnjaka postati pravaš*. Za njega je bilo najvažnije da bude plaćen da radi za taj program. *Crvena* je radila na tome da na to mjesto dođe Vinko Kisić, tada urednik *Narodnog lista*, ali se Biankini nije složio s tim.⁷⁷

Kao urednik *Jedinstva* Stražičić je znatno povećao rubrike koje su objavljivale gradske i pokrajinske vijesti, koje sada zauzimaju drugu i treću stranicu. Prva stranica posvećena je unutarnjoj i vanjskoj politici, ali su tekstovi kraći, informativniji i obuhvaćaju širi političko-geografski prostor. Gradska je rubrika vrlo informativna i pokazuje porast zanimanja za novosti i komunalna gradska pitanja; donosi vijesti o sjednicama Općinskoga vijeća, splitskih društava, a među njima i dosta obavijesti o pučkim i društvenim knjižnicama širom Dalmacije, o kazalištu, vijesti o potresima, biskupima, papi, pronevjeri, krađi – dakle vijesti koje zanimaju široku čitateljsku publiku. Obrazovanje žena postaje važno javno pitanje i nalazi se na stranicama lista. List postaje više informativan nego politički, što svjedoči o njegovoj novoj medijskoj fazi. Iako omražen zbog političke opcije koju je zastupao, on i dalje slijedi politiku uskoga kruga splitskih moćnika. Kao i *Narod* osiguravao je njihovu medijsku moć, posebno moć Gaje F. Bulata. Naime, Stranka prava privukla je velik broj sljedbenika pa je narodnjačka politika koju je zastupala splitska skupina postupno napuštena. Posljednji broj pod tim nazivom izašao je 23. lipnja 1905. Nakon toga list mijenja naziv u *Naše jedinstvo*.

Prvi broj pod novim naslovom izašao je 4. srpnja 1905. godine bez uvodnog članka. Promjena naslova bila je samo formalna, iako simbolička gesta u pravcu novoga stranačkog preslagivanja. Sve do godine 1906. list je financijski podupirala Prva pučka dalmatinska banka, što je osiguravalo stabilnost i politički kontinuitet lista. Dugove lista, koji su se počeli stvarati još od 1901., podmiruje Stražičić 1906. i postaje njegov vlasnik i izdavač.⁷⁸ List je sada izlazio tri puta tjedno poslije podne, kao i uvijek zbog brzobjavnih vijesti. Posljednji broj izašao je 31. listopada 1918. godine. Stražičić u političkom

smislu nastavlja slijediti načela stare Narodne stranke, odnosno jednog dijela splitskog ogranka koji je zadržao stare političke pozicije. Ali, kako piše, zadržava slobodu i objektivan stav prema drugim strankama, što se ponekad pretvaralo u žestoka sukobljavanje, neobjektivno informiranje i medijsku manipulaciju. Stražičić snažno potkopava fuziju, medijskim taktikama izaziva nesuglasice do jučer suprotstavljenih političkih opcija, u stalnim je i oštrim sukobima s radikalnom opcijom koju zastupa *Dan*, i dalje zagovara stara narodnjačka načela i interese nekolicine iz splitske skupine, koji sada bez nekadašnje moći prikriveno djeluju preko *Jedinstva*. Kako bi se obranio od napada *Jedinstva*, Ante Trumbić 1908. pokreće *Velebit* i osniva tiskaru kako bi imao potpunu kontrolu nad tiskanjem lista. Jednako se tako *Naše jedinstvo* medijski sukobljava i s naprednjačkim glasilima, *Slobodom* i *Pučkom slobodom*. Pred početak prvoga svjetskog rata Split je prožet različitim političkim opcijama. Jedna od njihovih strategija je i osnivanje listova koji će javno promovirati njihove stavove. Politička sukobljavanja ogledaju se i u medijskoj sferi. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata *Naše jedinstvo* izlazi u smanjenom obujmu – na dvije stranice. Informira čitatelje o službenim vijestima s ratišta, ali i o stanju u gradu, potezima općinskih vlasti u rješavanju brojnih socijalnih problema i drugih tada važnih problema. U početku vrlo suzdržan prema aktivnostima za osnivanje nove države, *Naše jedinstvo* osuđuje osnivanje Narodne organizacije i manifestacije u Splitu. Poslije prihvaća ideju o novoj državi, razdruživanju svih veza s Monarhijom, i 31. listopada, u broju otisnutom crvenom bojom, pozdravlja promjene naslovom *Živjela Jugoslavija*. Svršetkom rata list prestaje izlaziti, a njegov urednik odlazi iz Splita.

U vrijeme kad *Naše jedinstvo* prestaje izlaziti, već nekoliko mjeseci u Splitu izlazi list s također simboličkim naslovom - *Novo doba*. Ono najavljuje značajne promjene političkoga i kulturnog života, približavajući Split modernom vremenu. U njemu se postupno javlja niz diskursa, koji do tada nisu bili prisutni javnosti i koji najavljuju nove diskursne formacije i prakse. Između *Naroda* (9. siječnja 1884.) i *Novog doba* (30. lipnja 1918.) stoji raspon od više od trideset godina. U tom su se razdoblju dogodile značajne promjene, koje su obilježile noviju hrvatsku povijest. Povijest ovih novina koje su neprijeporno važne pokazuje nam svu složenost i napore za transformaciju društvenoga, kulturnoga i političkoga života u Splitu, pri čemu su ovi mediji imali nemali utjecaj na ta zbivanja te snažan medijski rast, koji Split svrstava u medijski razvijene sredine.

BILJEŠKE

- ¹ * O ovim sam novinama ukratko već pisala u jednom od brojeva časopisa *Kulturna baština*. Ovaj članak predstavlja proširenje teme povijesti novina i medijskog razvoja Splita. Definicija masovne komunikacije Gerharda Maletzkea preuzeta iz knjiga *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zagreb 2006., 24.
- ² Za Freda Inglisa *sociološka imaginacija* je oruđe njegove teorije medija kao teorije javne komunikacije. U tom smislu on roman nazivlje obrascem i načinom kako da se čitatelji obrazovanih građanskih slojeva odrede prema stvarnosti. Fred Inglis: *Teorija medija*, Zagreb 1997., 6.
- ³ Robert Darnton: An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris, <https://www.google.hr/#q=robert+darnton%2C+newspapers> (2. 9. 2014.).
- ⁴ Robert Darnton, nav. dj.
- ⁵ Dujam Mikačić drži da je *Split* izlazio kao prilog *Narodnog lista*: *Svrha je tomu bila, da se pripravi narod, da se pripravi javno mnijenje za promjenu položaja, koji će nastati pobjedom narodne misli u Splitu. Naša narodna ideja u Splitu*. Jubilarni broj *Narodnog lista*, Split 1912., 77. Izašla su sveukupno 93 broja. Na zadnjoj stranici broja 93. objavljena je vijest da su u Beču potvrđeni rezultati izbora u Splitu *koji će sada miran i slobodan novim poletom koracati na stazu napretka i hrvatske slave*. Nije više bilo potrebe da se list dalje tiska. Sveučilišna knjižnica u Splitu ima potpuni primjerak te novine s potpisom Gaje F. Bulata.
- ⁶ *Mediji imaju moć da odlučuju, kako će konstruirati stvarnost. ... kritičari pravilno utvrđuju da medijske obavijesti nisu preslika stvarnosti, nego su obavijesti o njezinim različitim slikama, to je interpretacija stvarnosti*. France Vreg: *Medijske teorije i stvarnost*. Informatologia, 40, Zagreb 2007, 3, 174-175.
- ⁷ Benedikta Zelić-Bučan: *Gajo Bulat i Mihovil Pavlinović*. Kačić 1973., 5, 175; Ivo Perić: *Pojava splitskog 'Naroda' i pitanje očuvanja jedinstva dalmatinske narodne stranke*. Hrvatski narodni preporod u Splitu. Split, 1984., 117-131.
- ⁸ Ante Palavršić, Benedikta Zelić: *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*. Split 1962.
- ⁹ O istraživanju medija Noam Chomsky je zapisao: *Razlog zbog kojeg pišem o medijima dijelom je u tome što me zanima intelektualna kultura... Vas zanimaju mediji ili koja druga institucija. Pitajte se kakva je njihova unutarnja institucionalna struktura. Želite doznati njihovo mjesto u društvu. Njihov odnos prema drugim sustavima vlasti i moći. Ako ste sretni, u internim zapisnicima vodećih ljudi informacijskog sustava naći ćete podatke o njihovim namjerama (neku vrstu doktrinarnog sustava). To nisu priopćenja za javnost, već ono što jedni drugima govore o svojim planovima. Ondje ima puno zanimljivih podataka*. Noam Chomsky: *Što dominantne medije čini dominantnima*. Europski glasnik, 10, 2005., 10, 199-207. U našem slučaju postoji još jedan problem, a to je nejasna sudbina arhivskih dokumenata nakon Prvog svjetskog rata. Što se događalo, opisala je Dubravka Kolić u knjizi *Carsko-kraljevsko namjesništvo u Zadru 1914. - 1918., Institucija i gradivo*, Zadar 2010. Prema autorici, mješovita komisija za podjelu i sistematizaciju arhivskog gradiva između Italije i Kraljevine SHS, osnovana 1923., podijelila je gradivo tako da je već 1924. stigla prva pošiljka u Split, a među dokumentima su bili i spisi registrature Namjesništva

od 1909. do 1916., u kojima su i spisi političkih i drugih društava. Nakon 1926. stigla je nova pošiljka, u kojoj su bile i neke skupine spisa registrature od 1878. do 1916. Komisija je radila u otežanim uvjetima pa su tako već nakon prve pošiljke primijetili da nema nekih važnih spisa. Zbog loših uvjeta smještaja u Splitu ta je građa dobrim dijelom propala, tvrdi autorica. Posebno vidi 152-161.

- ¹⁰ U tom su pojmu sažete mnoge i različite teorije. Ne postoji jedna funkcionalna analiza. Kao cjelina, strukturno-funkcionalistički pristup analizi medija okvir je za istraživanje društvenih uvjeta i posljedica djelovanja masovnih medija, ali ona ne istražuje fenomene i ne dovodi ih u vezu s određenim uzrocima, nego istražuje posljedice djelovanja medija na društvo. U središte zanimanja teorije medija tako dolazi pitanje sustava (i njegovih podsustava, među kojima *masovna komunikacija* može biti jedan od podsustava). Cilj je strukturno-funkcionalne analize da se vidi u kojoj mjeri dijelovi sustava, tj. društveno komuniciranje kao podsustav, pridonose razvoju ukupnoga sustava. Dakle, ne analiziraju se uzroci, nego posljedice učinaka medija koje se interpretiraju prema doprinosu stabilnosti sustava. U vezi s tim postavljaju se i druga sustavno-teorijska pitanja, poput onog koje funkcije trebaju biti ispunjene da se održi stabilnost sustava, pitanje *otvorenog i zatvorenog* sustava i dr., koje nisu predmet ovoga rada, premda ova dva pitanja mogu biti zanimljiva za Split. Michael Kunczik i Astrid Zipfel, nav. dj., 34-36.
- ¹¹ Michael Kunczik i Astrid Zipfel, isto, 44-46. U vezi s tehnološkim determinizmom ističu se posebno stavovi M. McLuhana i Elisabeth Eisenstein koja drži da su tiskarstvo i tiskari *agenti* društvenih promjena.
- ¹² U vezi s tim teorijskim pitanjem kao paradigmatički odnosi utvrđuju se: podjela vlasti gdje mediji imaju status *četvrte vlasti*, instrumentalizacija medija kad se strateška instrumentalizacija političkog sustava širi na masovnu komunikaciju, teorije ovisnosti ili *medijacija politike* i teorije o refleksivnom prožimanju ili međuovisnosti politike i medija. Isto, str. 57.
- ¹³ U teoriji medija razvijen je opširan katalog funkcija medija i teorijskih pristupa medijima u pojedinim razdobljima. Za nas je zanimljivo da s obzirom na vrijeme izlaženja *Narod* možemo podvesti pod liberalnu teoriju medija, koja je bila na vrhuncu u 19. st., ali je na njega moguće primijeniti i neka druga teorijska gledišta, poput teorije o socijalnoj odgovornosti, jer je *Narod*, i sam višekratno cenzuriran, uvijek zastupao stavove o slobodi tiska. Sloboda tiska uvijek je povezana s određenim obvezama prema društvu, a ovdje posebno ističemo obvezu prosvječivanja javnosti, zaštite prava pojedinca (na kulturu, jezik, obrazovanje, pravnu zaštitu i sl.), služenje političkom sustavu kako bi javne informacije bile svima jednako dostupne i dr. Te je funkcije u većoj ili manjoj mjeri obavljao i *Narod*. Isto, 37-39.
- ¹⁴ Odgovornost urednika i izdavača novina uvrštena je u Zakon o štampi od 13. ožujka 1849. godine, kada je određeno i da se jamčevina plaća prema periodičnosti. Tiskar više nije bio odgovoran za neprihvatljive tekstove, osim u izuzetnom slučaju. Iako je cenzura formalno bila ukinuta Carskom poveljom od 13. ožujka 1848. godine, Zakon iz 1849. bio je rigorozan prema novinama. Sve kasnije izmjene, 1863. i 1868. i dalje, bile su u tom pogledu vrlo oštre. Posebno su 1849. kao zabranjene bile naznačene odredbe protiv

- propagandnog djelovanja putem novina, i to protiv Cara i Ustava, odcjepljenja državnog teritorija, protiv širenja nacionalne i vjerske mržnje, protiv ćudoređa, osobnog vrijeđanja i sl. *List zakonah i dilopisan za krunovinu Dalmaciju od 1. veljače do svršetka ožujka 1849.*
- ¹⁵ Pravo na slobodu misli bilo je sastavni dio zakona o tisku nakon ukinuća cenzure. *Zakon o porabi tiska za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* u čl. 1. izjavljuje: *Svatko je vlastan misli svoje unutar granicah zakona putem tiska slobodno čitovati i razprostranjivati. Sbornik zakonah i naredabah valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 26. lipnja 1875.
- ¹⁶ Do 1941. u Splitu je u kraćem ili dužem razdoblju izašlo 165 novinskih naslova. Hrvoje Morović: *Grada za bibliografiju splitske periodike - novine : 1875. - 1941.*, Split 1968.
- ¹⁷ Dalmacija, točnije Zadar imali su iskustva u izdavanju novina i časopisa. Osim *Zore dalmatinske* (1844.-1849.) i poslije *Glasnika dalmatinskog* (1849.-1866.), koji je bio službeni list i nije mogao do kraja otvoriti svoje stranice političkim pitanjima, u Dalmaciji nije izlazio ni jedan list na hrvatskom jeziku. Tek je *Il Nazionale* 1873. počeo izlaziti na hrvatskom s prilogom na talijanskom jeziku. Ipak je prvi teorijski rad na temu zadatka dalmatinskog novinstva napisao Lovro Monti, u članku *O zadacima novinstva u Dalmaciji*, koji je objavljen u prvom broju časopisa *Annuario Dalmatico*. Uvažavajući političku, socijalnu i kulturnu realnost, Monti razvija svoja gledišta o liberalnim načelima djelovanja dalmatinskih novina na talijanskom i *ilirskom* jeziku: o prožimanju i upoznavanju kultura, međusobnom uvažavanju, jezičnoj toleranciji i aktivnom odnosu spram sadašnjih događanja. Dok je zadatak štampe na hrvatskom da se obraća puku, da ga obrazuje i otkriva mu vrijednosti talijanske kulture i kulture drugih naroda, zadatak je štampe na talijanskom jeziku da istražuje i ističe vrijednosti naroda, njegove kulture i prošlosti i da ih s poštovanjem reprezentira svijetu: *Potrebno je naime, da se ilirski narod, koji je dostojan najživljih simpatija, zbog svojih intimnih netaknutih osobina srca i uma, predstavi svijetu u spontanim izražajima vlastite ličnosti, da otkrije barem djelomično svoje bogatstvo, da bi sebi privukao poglede i pažnju ostale Evrope i tako stekao poštovanje i oslonac.* O Lovri Montiju vidi: I. Grgić: *Lovro Monti*. Zadarska revija, 4-5, Zadar 10 (1961.), 317-329. Prva rečenica u uvodniku *Naroda* koja se odnosi na promjenu percepcije Splita izravno podsjeća na ovaj tekst Lovre Montija.
- ¹⁸ Jubilarni broj *Narodnog lista (Il Nazionale)*. 1862.-1912., uredio Vinko Kisić. *Program 'Narodnog lista'*, 1912., 5.
- ¹⁹ Opširan prikaz društva splitskoga kraja u vrijeme pohrvaćenja Splitske općine dala je Tereza Ganza-Aras. U vrijeme pobjede nad autonomašima Split je imao jedva 60 % onih koji su bili svjesni svoje hrvatske pripadnosti. Prema popisu iz 1880. u Splitu se 5280 stanovnika upisuju kao Talijani, 1890. upisuju ih se 1969, a godine 1910. samo ih 1049 izjavnilo kao Talijani. Vidi T. Ganza-Aras: *Prilog upoznavanju društva splitskoga kraja u doba pohrvaćenja splitske općine*. Hrvatski narodni preporod u Splitu - u povodu stogodišnjice ponarođenja. Split 1984., 175-196.
- ²⁰ Michael Kunczik i Astrid Zipfel, nav. dj., 39.
- ²¹ Josip Vrandečić: *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb 2002., 193-221.
- ²² Josip Vrandečić: *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i 'istočnoga pitanja'*. Zadar 2007., 72.

- ²³ Do 1882. u Splitu su, osim kulturne infrastrukture koju su osnivali pripadnici autonomaškog pokreta, djelovala i narodnjačka društva kao njihova protuteža: dvije čitaonice i Narodna glazba. Nakon 1882. osnovano je Dobrovoljno vatrogasni društvo i Društvo *Zvonimir*, a zatim dolazi vrijeme oslobođene kreacije i osnivanje brojnih drugih društava. Šime Peričić: *Društva u Splitu i okolici oko 1880. godine*. Hrvatski narodni preporod, Split 1984., 213-222.
- ²⁴ Juerge Habermas: *Javno mnjenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*. Beograd 1969., 161-164.
- ²⁵ O tome vidi: Ivanka Kuić: *Medijski diskurs o splitskim čitaonicama i knjižnicama u dalmatinskoj periodici* (1862.-1918.). *Libellarium*, časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova, Zadar 2013., 2, 143-164.
- ²⁶ Stanovništvo je u Splitu raslo okupljajući pripadnike industrijalaca, pomorce, težake i obrtnike. Godine 1863. Split je imao 13.000 stanovnika, 1880. imao ih je 14.513, a 1890. godine 15.697 stanovnika, što je ipak bio polagani rast, spora demografska pokretljivost, a to znači i spora urbanizacija i industrijalizacija, koje su bitne odrednice modernizacije. Splitsko je društvo tijekom 19. stoljeća u cjelini nerazvijeno: što se tiče strukture poslova kojim se bavi stanovništvo, tu se koncem stoljeća ipak zbivaju male, i vrlo spore, promjene koje ukazuju na spore procese industrijalizacije: 1890. primarnom proizvodnjom (poljoprivreda) bavilo se 86,12 %, stanovnika, a 1900. godine 83,77 %, dok obrtništvo, intelektualne djelatnosti i trgovina stagniraju ili vrlo malo rastu. Vidi Ivo Juras: *Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji*. Zadar 1910.
- ²⁷ Tereza Ganza-Aras, nav. dj.
- ²⁸ Tiskar Antonio Zannoni već je godine 1866. dobio certifikat o tehničkoj opremljenosti od Trgovinske komore koji je potpisao dr. Kosto Vojnović. U njemu je navedeno da je njegova tiskara opremljena velikom količinom tiskarskih slova, brzim strojem s jednom prešom od željeza i dvije drvene preše te da potpuno odgovara potrebama tiskanja. DAS, TOK 18/568, Urudžbeni zapisnik.
- ²⁹ O tome vidi katalog izložbe *Tiskarska i nakladnička djelatnost u Splitu: 1812. - 1918.*, Split 1992. Među onim tiskarima i nakladnicima koji su aktivnije podupirali jednu ili drugu političko-ideološku opciju svakako su Vid Morpurgo, Antonio Giovannizio, tiskari Piperata i dr.
- ³⁰ *Tko nije vidio Biankinija na radu, piše Politeo, taj nema, taj ne može imati pojma o njegovoj radinosti. Morao je pisati uvodnike, ponekad četiri tjedno, po dva za talijanski i hrvatski dio lista. Zatim sakupljati vijesti, ispravljati dopise, osigurati podlistak. Trebalo je kasnije i brzojavke prevoditi kada ih je početkom 1876. počeo dobijati. A još k tome 'slagari' Narodnog lista nisu znali hrvatski, za to je korektura lista bila nesnosan posao. Uza sve to morao se baviti upravom i tiskarom. A upustio se i u politiku, ušao u Dalmatinski sabor u Zadru i Carevinsko vijeće u Beču.* Mirko Vojković: *Najdugotrajniji dalmatinski list : šezdeset godina dnevnika Slobodna Dalmacija (1)*. Slobodna Dalmacija, Split 7. VI. 2003. <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20030607/feljton01.asp> (29 . IX. 2014.)
- ³¹ Ante Palavršić, Benedikta Zelić-Bučan: *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*. Split 1962. (KMP)

- ³² Pismo Jurja Biankinija Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 4. I. 1884. KMP, 404-405.
- ³³ Pismo Jurja Biankinija Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 29. II. 1884., KMP, 416.
- ³⁴ U članku o povijesti žurnalizma zapisao je između ostaloga i nekoliko rečenica o tome što se s novinarom zbiva nakon dužeg rada u novinama: *U višem smislu žurnalizam nije ni obrt ni trgovina, već zvanje nauka interpretacije. Zamamljivost žurnalizma jest barem djelomično u tome što uzbuđuje, u čistu želju za vlasti za uplivom, za djelovanjem... Viši žurnalizam slika a ne fotografira život.* Jura Biankini: *Razvoj žurnalizma obzirom na civilizaciju obrt i trgovinu.* Jubilarni broj *Narodnog lista*, Split 1912., 53.
- ³⁵ Pismo Jurja Biankinija Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 20. I. 1884., br. 313, 409-411, KPM
- ³⁶ Pismo don Frane Bulića Mihovilu Pavlinoviću, Split 13. I. 1884., br. 311, 406-407, KPM. Iz njegova pisma također saznajemo da su članovi Općinskoga vijeća položili zakonom propisanu jamčevinu i da je osnovan odbor od pet članova koji upravlja listom, a u kojem su kao članovi bili Dujam Rendić, Gajo F. Bulat, Vid Morpurgo, Eduard Tacconi i Lovro Borčić.
- ³⁷ Pismo Kažimira Ljubića Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 18. III. 1884., br. 317, 417, KPM
- ³⁸ Benedikta Zelić-Bučan: *Gajo Bulat i Mihovil Pavlinović.* Kačić 1973., 5, 112.
- ³⁹ Pismo Vicka Perišića Mihovilu Pavlinoviću, Kaštel Štaflić 29. IV. 1885. br. 373, 481-482, KMP. To je pismo nastalo u povodu napada na Gaju F. Bulata zbog Rendićeva odstupanja s mjesta načelnika Splita i uopće odustajanja od kandidature na izborima za vanjske općine.
- ⁴⁰ Pismo Miha Klaića Mihovilu Pavlinoviću, Zadar, 15. V. 1883., 392-393. KMP. U tom pismo Klaić piše Pavlinoviću o položaju dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću nakon što su glasali za skraćenje obveznog školovanja s osam na šest godina i da su kao konzervativna desnica pristupili klubu grofa Hohenwarta.
- ⁴¹ Hrvoje Morović: *Pisma Miha Klaića uredniku 'Narodnog lista' Jurju Biankiniju.* Zadar 1960., 296-299. Vidi pismo od 4. V. 1883., 11. II. 1884. i 2. IV. 1884., pismo od 28. IV. 1884., u kojem Klaić traži da polemika prestane. Nekoliko puta ga je molio da *pusti zlovolju* prema Bulatu.
- ⁴² Pismo Jurja Biankinija Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 4. I. 1884., br. 309, 404-405, KPM.
- ⁴³ *Narod*, 1 (1884), 27, (9. IV. 1884.), 1.
- ⁴⁴ Autor piše: *Dosad smo izdali 26 brojeva. U ovim – a da ostavimo na stranu talijanske članke, poglede po svijetu, razna izvješća, sve što je pod rubrikom 'Split' itd – napisali smo 27 izvornih hrvatskih članaka. Od ovih izuzam četiri članka 'Nekoć i danas' nijedan se ne bavi isključivo o Splitu, jer i onaj o luci, i onaj o ribaštini, i polemike sa 'Srpskim listom' i članak o kongru, i člancim o sudtvu, sižu nešto dalje, negoli se to može viditi sa zvonika Svetoga Dujma, a kojega uostalom oko obuhvaća velike daljine. Nećemo napomenuti članke o Hrvatskoj koje rek bi da nam se o grijeh upisuju...* Isto, str. 1. Dalje navodi naslove članaka u kojima je pisano o onome što im Mihovil Pavlinović zamjera.
- ⁴⁵ Pismo Jurja Biankinija Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 3. IV. 1885., br. 362, 468-469, KMP.
- ⁴⁶ Sintagma preuzeta iz knjige *Propaganda*, napisane oko godine 1925. Autor knjige Edward Bernays bio je član Creelova povjerenstva koje je razradilo državni propagandni plan Prvoga svjetskog rata u SAD-u. Povjerenstvo je imalo zadaću propagandom dovesti narod u stanje šovinističke histerije kako bi se Sjedinjene Države uključile u rat. Bila je to

tipična ratna propaganda. Vidi Noam Chomsky, nav. dj., 205-206. Ovdje je ta sintagma upotrijebljena u smislu utjecaja na oblikovanje javnog mišljenja ili *proizvodnje pristanka* progresivnih snaga koje su rušile tradicionalne granice i najavljivale gospodarske promjene koje su morale uslijediti.

⁴⁷ Michael Kuniczik i Astrid Zipfel, nav. dj., 37-38.

⁴⁸ Autori navode kako još vrijedi mišljenje Senatske komisije za istraživanje medijskih učinaka Njemačke udruge za istraživanje. Postojeća su istraživanja tematski raznolika, ali i oprečna. Autori drže da je to zato što se znanost o medijima bavi složenim područjem koje je teško definirati u okvirima jednostavnih iskaza. Isto, 35.

⁴⁹ S obzirom na broj govornika hrvatskoga jezika i na proširenje čitateljske publike.

⁵⁰ Izdvojit ćemo samo mišljenje klasičnog teoretičara Marcusea da mediji manipuliraju potrebama u skladu s potrebama političkog sustava i tako promiču *jednodimenzionalno mišljenje*. Kao gore, str. 42, France Vreg drži da vlasnici medija (formalne i neformalne skupine, političke stranke, institucije i sl.) najviše izražavaju manipulaciju sadržajem (nadzorom nad *postavljanjem dnevnog reda*) i jezikom političkog komuniciranja kao sredstvom moći i nadzora koje snažno homogenizira – nije važno samo da čitatelji razumiju tekst nego i da govornicima vjeruju. France Vreg: nav. dj., 175. Otuda su u prvoj godini izlaženja *Naroda* često tiskani članci koji podsjećanjem na nekadašnju konfliktnu situaciju ističu sadašnja postignuća. Npr. *Nekad i sad* u prvom broju.

⁵¹ *U ovom smislu, Narod, zagovarajući uz hrvatska prava, splitske interese, bit će ujedno i glasilo ostalih dalmatinskih općina; postojano će zagovarati njihovu samoupravu, njihove slobodine i poboljšanje njihovih ekonomičkih okolnosti, te će nastojati da se oni izvori bogatstva, koji se skrivaju u pokrajini raztvore pridruživanjem i poduzećim i živosti, s kojima se danas odlikuju one zemlje koje su ostale u prosvjeti nadmašile.* *Narod*, 1, Split 1884, br. 1.

⁵² Splitski narodnjaci bili su optuživani za oportunitizam, jer su previše brinuli za splitske interese. To se nastavilo i u devetom desetljeću. Godine 1892. radikalno krilo stranke, koje je usmjeravao Juraj Biankini, istupilo je iz stranke i osnovalo svoj zasebni klub – Hrvatski klub. Ivo Perić: *Posljednje godine života i političke aktivnosti Gaje Bulata*. Fiskovićev zbornik II. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 22, Split 1980., 265.

⁵³ *Split je bio prevelik uteg u odnosu na ostale, makar i važne općine svog području, a da njegov prijelaz ne bi sam po sebi i s neizbježnim posljedicama donio odlučnu prevagu narodnjacima čitavog područja.* Vidi Nikša Staničić: *Pobjeda narodne stranke na općinskim izborima u Splitu 1882. god. i problem periodizacije narodnog preporoda*. Hrvatski narodni preporod, Split 1984., 23.

⁵⁴ U svojoj analizi dinamike hrvatske nacionalne integracije zasnovane na rezultatima saborskih i općinskih rezultata Nikša Staničić je utvrdio da je u drugom desetljeću preporoda *građansko društvo* zadarsko-šibenskog područja postiglo optimum, a zatim zastalo. Granicu je postavila zadarska talijanaško-autonomaška skupina. Kad je Split u pitanju, proces nacionalne integracije u *građanskom društvu* kasnio je u odnosu na druga područja i svoj optimum je doživio nakon 1880. Splitsko područje nije nakon 1883. više slalo autonomaške kandidate u sabor, ali je 20 % općina ostalo izvan dohvata narodnjaka. To je bila i završna faza preporoda, koja je imala značenje za cijelo srednjo-dalmatinsko područje. Nikša Staničić, nav. dj., 21-43.

- ⁵⁵ N. Staničić piše kako se narodnjačko građanstvo cijele Dalmacije, dakle ne samo Split, bojalo da ta *zaposjedanja i te opsade* neće u potpunosti uspjeti i da bi Split mogao doživjeti sudbinu Zadra. Nikša Staničić, nav. dj., 43.
- ⁵⁶ Pismo Gaje F. Bulata Mihi Klaiću, Split 16. III. 1883., 89. KMP.
- ⁵⁷ *Ali jedno svak može biti uvjeren na naš rad, ma kakav bio 'nije imao sebičnih svrha', već da smo imali pred očima boljak narodne stvari, pa i to da se ne bi u jedan čas izgubilo sve što nas je stalo, u Splitu osobito, toliko godina truda, muke, žrtava i svakojakih jada.* Bulatovo pismo Strossmayeru iz Splita od 6. IV. 1884., objavljeno u Benedikta Zelić-Bučan: *Gajo Bulat i Mihovil Pavlinović.* Kačić 5, 1973., 117-118.
- ⁵⁸ Suvremene medijske teorije pod *teorijom instrumentalizacije* podrazumijevaju ovisnost medija o politici, što je proces koji teče usporedo s gubitkom autonomije, jer politika pokušava usmjeriti medije prema vlastitoj politici, a mediji im zauzvrat nude veliki potencijal djelovanja. Michael Kunczik i Astrid Zipfel, nav. dj., 58. U slučaju *Naroda* takav je pristup bio samorazumljiv upravo u interesu samoorganizirajućih aktivnosti koje je poduzela politička elita. *Narod* nije bio jednostavna disipativna struktura koja je značila uvođenja reda u kaos, nego sustavan pristup izgradnji političkog *mainstreama*. Danas je pak na djelu opća *medijalizacija* politike jer stranke sve više inkorporiraju odnos s medijima u svoju stranačku strukturu.
- ⁵⁹ *Narodnim novinama, Narod*, 1, 1884, 78, (4. X.), str. 1.
- ⁶⁰ U tom smislu izjavljuje se: *Dok smo faktično rastavljeni od naše braće, nam je upotrebiti naš položaj da se ostvarenju našega prava čim više približimo; - da put sjedinjenja utremo, a to najprije kroz pohrvaćenja škola i javne uprave, kroz pohrvaćenje javnog života.* Vidi: *Narod*, 8. X. 1887., 1.
- ⁶¹ Usporedi katalog funkcija masovne komunikacije u društvu u knjizi Michael Kuniczik i Astrid Zipfel, nav. dj., 38.
- ⁶² Vidi: *Narod*, 9, 1892., 64, (19. VIII.) 1
- ⁶³ Objašnjenje što se misli pod stabilizacijom sustava dao je Harold Lasswel. On je rekao da je funkcija komunikacije stabiliziranje sustava koji podržava dominantne vrijednosti strukture. Isto, 37.
- ⁶⁴ Odustajanjem od nekih zahtjeva, prije svega od zahtjeva za sjedinjenjem, očekivali su ustupke i u gospodarskim odnosima i održavanje agrarnih odnosa kakvi su bili. Kao jedan od stranačkih prvaka Bulat se zalagao za oportunističke odnose i kompromis s Vladom. Kad god se to pitanje u Saboru postavljalo, on je uvijek isticao da je to privatnopravno pitanje. Ivo Perić: *Posljednje godine života i političke aktivnosti Gaje Bulata.* Fiskovićev zbornik II. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 22, Split 1980., 266.
- ⁶⁵ Narodna je stranka i prije kolaborirala s Vladom. Već su na izborima za Carevinsko vijeće 1879. pristupili klubu grofa Hohenwarta i uspjeli isposlovati dobitke u pogledu uvođenja hrvatskog jezika u srednje škole i tri godine poslije odluku o izmjeni čl. 24. Građanskog zakonika, da se u građanskim parnicama s hrvatskim strankama sud mora služiti hrvatskim jezikom. Grga Novak: *Podvojene narodne snage u Dalmaciji.* Radovi instituta JAZU u Zadru, Zadar 1963, sv. 10, 20-21. Kad su 1892. šestorica članova Narodne stranke, a među njima i Juraj Biankini, istupili iz zajedničkog kluba i osnovali svoj klub te izdali i

- svoj proglas u četiri točke, *Narod* usporedbom proglasa, Hrvatske narodne stranke i Kluba, dokazuje da je program Kluba, naročito u pogleda zahtjeva za sjedinjenjem i izgradnjom željezničkog spoja Dalmacije s Hrvatskom, znatno uži te podsjeća na sve uspjehe Narodne stranke. Vidi *Narod*, 9, 1892., (23. VIII.), 1. U proglasu *Hrvatskog narodnog kluba* osvvrće se na primjedbe da su zanemarili pitanje sjedinjenja, ali tvrdi da *su tome krive nepovoljne političke prilike... Prema tomu svaki korak koji bi u nevrjeme i neumjestno bio učinjen, bio bi bezuspješan, a možda i samoj stvari pogibelja.* *Narod*, 9, 1892., (19. VIII.), 1.
- ⁶⁶ Na koncu 19. stoljeća u Beču je osnovano *Dalmatinsko poljoprivredno društvo* za promociju ekonomskih interesa Dalmacije koje je izdavalo časopis na njemačkom *Dalmatien*, a od 1904. i na hrvatskom *Dalmacija* (Sveučilišna knjižnica u Splitu).
- ⁶⁷ Godine 1885. zastupnici Carevinskog vijeća ponovno su pristupili njegovu klubu. Miho Klaić bio je izabran za prvog potpredsjednika Kluba. Tada je izjavio da ulazi u Klub na temelju programa *da Dalmatinci ne misle s tim prejudicirati pitanje o državnom pravu, glede kojega ovisi pridržavaju potpunu slobodu djelovanja.* Samo je Kosto Vojnović dao posebnu izjavu u vezi s državnim pravom. Vidi: *Narod*, 30. IX. 1885., 1.
- ⁶⁸ Marko Trogrlić: *Posjet Franje Josipa I. Zadru i Splitu 1875.* u: *Dalmacija 1870-ih u svjetlu bečke politike i istočnoga pitanja.* Zadar 2007., 78-88.
- ⁶⁹ Daniel Lerner, teoretičar modernizacije, istražujući ulogu medija u razvoju nerazvijenih zemalja (Bliski i Srednji istok) drži da su informacijski sustavi indikatori i nositelji socijalnih promjena. On modernizaciju shvaća kao komunikaciju i primarnu važnost daje procesima komunikacije. Pod utjecajem medija promjene se događaju od usmenog na medijski način komuniciranja, a proces prelaska s jednog na drugi način komuniciranja događa se usporedo s promjenama u drugim glavnim područjima. Vidi Michal Kunczik i Astrid Zipfel, nav. dj., 49.
- ⁷⁰ Razrađena su četiri tipa odnosa medija i socijalnih promjena: autonomija, idealizam, materijalizam i međuovisnost. Prema toj podjeli socijalna struktura utječe na kulturu (masovna komunikacija) kad postoji međupovezanost medija i društva ili u fazi materijalizma, tj. kad socijalne promjene određuju medije. Kultura utječe na društvo kad također postoji međupovezanost (međuovisnost) medija i društva ili u fazi idealizma (tj. kad mediji utječu na kulturne promjene). Isto, 43- 44.
- ⁷¹ Novine su korporacija i prodaju svoje proizvode. Proizvod je čitateljska publika. Novinska korporacija prodaje publiku drugim korporacijama (oglašivačima). Noam Chomsky: nav. dj., 202.
- ⁷² David Lerner, teoretičar modernizacije, pod promjenama u socioekonomskom, kulturnom i političkom sustavu koje se događaju zajedno s procesom prelaska s usmenog na medijski komunikacijski sustav podrazumijeva urbani socioekonomski sustav, reprezentativan politički sustav i osnovno obrazovanje (nepismenost). Michael Kunczik i Astrid Zipfel: nav. dj., 49.
- ⁷³ *Našim p. n. čitateljima.* *Narod*, 2. I. 1894., 1.
- ⁷⁴ Nedjeljko Radoičić i Ivan Velat bili su slagari u Narodnoj tiskari. Kako su slagari u to vrijeme bili među rijetkim pismenim ljudima, mogli su obavljati neke redakcijske poslove. Pitanje je tko je davao *ton*, odnosno usmjeravao pisanje, ono što je Biankini obavljao u *Narodnom listu*. Stvarni urednici lista vjerojatno su bili sasvim drugi.

- ⁷⁵ Dubrovnik, 1864. - Sarajevo, 1921. Novinar liberalnih uvjerenja. Djelovanje započeo u Dubrovniku kao urednik *Radnika*, zatim u Sarajevu uređuje list *Napredak*, a poslije je u Novom Sadu uređivao list *Zastava*. U Split je došao na poziv Gaje F. Bulata te od br. 76, 1895. postaje glavnim urednikom lista *Jedinstvo*, glasila Hrvatske narodne stranke u Splitu. List je financirao splitski ogranak Hrvatske narodne stranke. Kao glavni urednik i formalno izdavač tog lista, od početka zagovara stavove splitskih prvaka u unutarstranačkim sukobima. Aktivno se uključuje u politička i ideološka trvenja između narodnjačke i pravaške političke grupacije oko ciljeva i metode daljnjih političkih aktivnosti. Stražičić iz Splita odlazi u Sarajevo gdje radi u *Jugoslavenskom listu*. Umire 29. IX. 1921. U člancima pod nazivom *Iz uspomena* objavio je u *NJ* 1909. svoja sjećanja na političke prilike u kojima je kao novinar djelovao, a seriju osvrta na gradska zbivanja potpisivao je pseudonimom *Mali*. Stražičić je bio žestoko napadan i osporavan u tadašnjoj stranačkoj štampi, a stranice *Jedinstva* i *Našeg jedinstva* bile su poprište političkih polemika u kojima se ogledaju glavne značajke tadašnjih dalmatinskih političkih ideologija. Godine 1895. objavio je knjižicu *Šetnje po Dubrovniku i Boki Kotorskoj*. Ivanka Kuić: *Splitske novine u fondu Sveučilišne knjižnice u Splitu (1880. - 1918.)*. Kulturna baština 24, Split 2002., sv. 31; Ivo Perić: *Jedno pismo Dubrovčanina Antuna Stražičića upućeno Josipu Jurju Strossmayeru*, Marulić 21 (1994), 3., *Jugoslavenski list*, 1921, br. 246.
- ⁷⁶ *Naše jedinstvo*, br. 146.
- ⁷⁷ Ostavština Vinka Kisića, SKS, M 612-8: pismo nepoznatog autora Vinku Kisiću. Dubrovnik, 9. I. 1903. Na pismu zapis olovkom: *potvrdio Biankini, 7. 4. 1913.* (autorov potpis nečitak).
- ⁷⁸ U seriji članaka *Moje šetnje* Stražičić opisuje svoja sjećanja na te dane kad je preuzeo list. *Naše jedinstvo*, 17. IV. 1906.

NAROD / JEDINSTVO / NAŠE JEDINSTVO NEWSPAPERS:
DEVELOPMENT OF MASS MEDIA COMMUNICATIONS IN SPLIT*

Summary

A review of the newspapers *Narod* (1884-1894), *Jedinstvo* (1894-1905) and *Naše jedinstvo* (1905-1918) is presented in this paper from a historical point of view and in terms of their significance for the development of the media and the communication culture in Split. *Narod* was the first newspaper in Split in which the articles were written in Croatian language. The author of the paper advocates the main ideas of the media and public communication theory and, in this light, firmly believes that the critical review of these newspapers should not exclusively contain historical facts about the reasons and conditions in which the newspapers were published. Such review, however, should also discuss the significant role that media and public communications play in changes that occur within society and culture, which, in turn, may reflect on social stability and the ways in which all news and information are distributed.

Narod was initiated as a part of the political strategy devised by the prominent members of the Split branch of the so-called Narodna stranka (People's Party), who had somewhat different views in terms of the true meaning behind strategic decisions about the resolutions of political and economic issues. Gajo F. Bulat, the most prominent member of the party and Antonio Bajamonti's political adversary, was the main initiator of *Narod* newspaper. The reasons for initiating the newspaper as well as the reasons behind its publishing were provided in this paper on the basis of the correspondence between the most prominent party members and the analysis of the content specific texts. After the People's Party had won the local elections in Split in 1882, its members believed that the right time had come for crucial political decisions, which were meant to reinstate the status of Split as the leading political and economic centre of Dalmatia. The key disagreements between the party members were mainly about the strategic political solutions in terms of economic, transportation and linguistic issues. The burning political issue at the time was the union of Dalmatia and Banovina Croatia, which also became the source of disagreement within the party. The policy of compromise advocated by the Split branch and its reflection in the articles of *Narod* newspaper were not approved by the party leaders. As a form of public communication, *Narod* newspaper was reflective of a specific political stream: through the means of articles, its advocates tried to persuade readers to support specific political views.

In 1892, as the result of the opposing views on the political strategies, a split occurred in the People's Party. In 1894, the name of *Narod* newspaper was changed into *Jedinstvo*, a symbolical gesture on the part of the party members to show the birth of new tendencies towards more unified political action. *Jedinstvo* thus became the official newspaper of the People's Party (the Croatian People's Party – Hrvatska narodna stranka). In 1905, new tendencies appeared on Dalmatian political horizon, which resulted in the fusion of the two most prominent political parties, the Croatian People's Party and the Party of Rights (Stranka prava). This fusion inspired the creation of the new political strategy, the so-called new direction policy. The new direction policy was both the reaction to the poor economic strategy and the active way of addressing the crisis. *Jedinstvo* changed its name into *Naše jedinstvo* and became an independent news

source. Its owner and editor was Ante Stražičić, who supported and reflected the views of the previous party and was, thus, against the new political tendencies. *Naše jedinstvo* informed its readers about the latest international and regional events. The number of ideological texts was reduced and the emphasis was put on various types of creative and cultural activities.

The analysis of the articles that were once published in the *Narod / Jedinstvo / Naše jedinstvo* newspapers has provided insights into both the ideological matrix of the Split branch members of the Croatian People's Party and the gradual economic and cultural development of the city itself. The *Narod / Jedinstvo / Naše jedinstvo* newspapers contributed significantly to the sociocultural changes in Split. Having attracted a large number of readers, these newspapers marked the transition from oral to mass media information transfer.

Slika 1. *Jedinstvo* (1894. - 1905.)

Slika 2. *Naše Jedinstvo* (1905. - 1918.)

Članaka "NAROD" listu odmah u subotu.
Uva predložena u Splitu su sigurno lica, na što godinama, i...
Postojala traja za cijelu godinu. Ili na svaku polgodinu. Ono se sudilo list, unutar se predložiti i za nastavljeno...
Navedu se predložiti i na to uva...
Zavale i pribolena plaćna se po se...
Rukopisi se uvrataju.

Il periodico "NAROD" non...
Per il giornale "NAROD" non...
L'associazione dura un interessamento...
L'impero d'assimilazione per le inserzioni in quarta pagina...
Il giornale "NAROD" non si restituisce...

God. I. SPLIT, 9 Siječnja 1884. Br. 1. Anno I. SPALATO, 9 Gennaio 1884. Nr. 1.

Tko nepovratni ovaj broj, smatrati se predbrojnikom.
Predbroja teče od prvog siječnja e godine. Da nadoknadim cijene za brojve od početka mjesec, izdati ćemo tekom godine koji ilog listu.

Chi non respinge questo numero terra per abbonato.
L'abbonamento corre dal primo giorno di quest' anno. Per compensare i lettori del numeri della "ma metà del mese, pubblichiamo nel corso dell' anno qualche supplemento al giornale.

Našim štociom!

U Splitu u obće čitani smo pricu p...
U našim listima mi kanimo zadovoljiti i potrebe. Naša je obćina najveća n...
Našim listima mi kanimo zadovoljiti i potrebe. Naša je obćina najveća n...

Pri svemu tomu, biti će naša osobit...
Nelle relazioni col governo, come abbiamo detto nell'articolo precedente, la nostra nota dominante sarà l'imp...
Il governo è per noi un fatto "cristi...
I governi però hanno i loro principi ed i loro uomini; i primi possono essere erronei, i secondi sono soggetti ad errore.

via l'ordine ed il progresso, congiunti ad una saggia amministrazione.
Nelle questioni economiche, occupandoci specialmente di Spalato, il cui pro...
Nelle relazioni col governo, come abbiamo detto nell'articolo precedente, la nostra nota dominante sarà l'imp...
Il governo è per noi un fatto "cristi...
I governi però hanno i loro principi ed i loro uomini; i primi possono essere erronei, i secondi sono soggetti ad errore.

rofini - o odgovori će ti; bratski; - brat...
Kao da se odjeva nacija, bratski se sji...
Nije je bijela stara aprava? - bijela je...
da mi dragim jezikom zamini jezikom...
bi je obćina naj...
našim štociom!

Il nostro programma

Nell'articolo, che precede, scritto nella nostra lingua nazionale, abbiamo accennato in breve i principi, che ci saranno di guida nella compilazione del presente periodico.
Noi ci presentiamo nella forma modesta di un giornale locale, ma, non potendo restare estranei alla politica, ci atterremo fedelmente, sotto questo aspetto, al programma del partito nazionale-croato in Dalmazia.

Nekoć i danas.

Kad čovjek pripodobi pravac, kajim ide...
Kad čovjek pripodobi pravac, kajim ide...
SPLIT je hrvatski grad; i povjesti Hrvat...
gdje njegova aprava bodisa, nemole nego...
SPLIT je hrvatski grad; i povjesti Hrvat...
gdje njegova aprava bodisa, nemole nego...

našim štociom!
U našim listima mi kanimo zadovoljiti i potrebe. Naša je obćina najveća n...
Našim listima mi kanimo zadovoljiti i potrebe. Naša je obćina najveća n...
Našim listima mi kanimo zadovoljiti i potrebe. Naša je obćina najveća n...

Slika 3. Narod (1884. - 1984.)